

PRŪSIJOS GYNYBOS ORGANIZAVIMO PRINCIPAI IR ŽEMĖVALDA XVI A. PRADŽIOJE, REMIANTIS VOKIEČIŲ ORDINO KARINIAIS DOKUMENTAIS

Dainius Elertas

ABSTRACT

The results of the Thirteen Years' War (1454–1466) did not remove the tensions between Poland and the Teutonic Order. A new conflict emerged at the turn of the 15th and 16th centuries, as the Teutonic Order sought to get rid of the Polish king's protection of the Order's dominions in Prussia, established under the terms of the Peace of Thorn (Toruń), some of which were not met at all. The article examines several historical sources prepared for the eventual war in Prussia and published a long ago. These are the Military Regulations (*Kriegsordnung*) of 1507, and two lists of property owners of the Memel (Klaipėda) Command (*Komturei*) who were to perform their military obligations, dated by previous research to around 1500 or 1510–1520. The connection between these documents has not so far been examined, although the author of the article assumed the existence of a connection a dozen years ago. The author examines this connection in detail, by discussing the emergence of these documents and the efforts of their initiators to adapt innovations in the organisation of defence borrowed from the Holy Roman Empire to the practices of the Teutonic Order. By examining the content of the sources and the statistical information they provide, the article raises a separate question: to what extent do the statistics generated by these sources make it possible to get details about land ownership in Prussia in the early 16th century.

KEY WORDS: Teutonic Order; Prussia; Memel Command; the military obligations of the Prussian people; defence organisation; land ownership in Prussia.

ANOTACIJA

Trylikos metų karo (1454–1466) pasekmės neprisidėjo prie įtampų Vokiečių ordino ir Lenkijos santykiuose šalinimo. XV–XVI a. sandūroje brendo naujas konfliktas, nes Vokiečių ordinas siekė nusikratyti Lenkijos karaliaus protekcijos savo valdoms Prūsijoje, kuri atsirado pagal Torunės taikos sąlygas, o dalis šių sąlygų nebuvo vykdoma apskritai. Straipsnyje nagrinėjami keli jau senokai publikuoti istorijos šaltiniai, parengti eventualaus karo Prūsijoje atvejui. Tai 1507 m. karo nuostatai (*Kriegsordnung*) ir du Klaipėdos komturijos karo prievolinkų sąrašai, ligšiolinių tyrinėtojų datuoti apie 1500 m. ar 1510–1520 m. Ryšys tarp šių dokumentų iki šiol nebuvo nagrinėtas, nors straipsnio autorius dar prieš keliolika metų išsakė prielaidą, kad tokio ryšio esama. Straipsnyje šis ryšys nagrinėjamas detaliau. Autorius tai daro aptardamas šių dokumentų atsiradimą, jų iniciatorių pastangas suderinti iš Šventosios Romos imperijos perimtas gynybos organizavimo naujoves su Vokiečių ordino praktikomis. Nagrinėjant šaltinių turinį ir jų teikiamą statistinę informaciją, atskirai keliamas klausimas, kiek statistika, generuojama šių šaltinių, leidžia pažinti XVI a. pradžios Prūsijos žemėvaldą.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Vokiečių ordinas; Prūsija; Klaipėdos komturija; Prūsijos gyventojų karinės prievolės; gynybos organizavimas; žemėvalda Prūsijoje.

Dainius Elertas, mgr., doctoral student, Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania. E-mail: elertas@gmail.com

ASPECTS OF SOUTHEAST BALTIC SOCIAL HISTORY: THE 14TH TO THE 18TH CENTURIES

Acta Historica Universitatis Klaipedensis XLI, 2020, 73–103. ISSN 1392-4095 (Print), ISSN 2351-6526 (Online)

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/ahuk.v41i0.2214>

Įvadas

XVI a. Klaipėdos komtūrijos karo šauktinių sąrašai yra daugiasluoksnis istorijos šaltinis. Jis padeda pažinti laisvųjų žemvaldžių asmenvardinę, iš dalies genealoginę informaciją, atkurti didžiosios Klaipėdos komtūrijos dalies teritorinio suskirstymo ir apgyvendinimo vaizdo kontūrą. Tačiau iki šiol nebuvo tirtos šių dokumentų atsiradimo paskatos ir sudarymo principai. Tai leistų naujai interpretuoti jų turinį ir aktualizuoti karinius dokumentus Prūsijos žemėvaldos tyrimų lauke. Šiame straipsnyje įvertinsime XVI a. Klaipėdos komtūrijos šauktinių sąrašus Europos karinės praktikos ir 1507 m. Vokiečių ordino valdų Prūsijoje Karo nuostatų kontekste. Analizuodami juos, išgausime žemėvaldą atskleidžiančią bendrąją statistinę informaciją. Tai įgyvendindami spręsimė šiuos uždavinius:

1. Išsiaiškinti nagrinėjamų istorijos šaltinių vietą ir vertę analogiškų šaltinių sistemoje.
2. Apibūdinti 1507 m. Karo nuostatų sukūrimo kontekstus ir patikslinti datavimą.
3. Atskleisti 1507 m. Karo nuostatų sąsajas su Klaipėdos komtūrijos karo šauktinių sąrašais.

Tam pasitelksime aprašomojo, šaltinio analizės, vidinės ir išorinės kritikos, sintezės ir kitų metodų derinį.

Ištirtumas

Šiuo metu 1507 m. Karo nuostatų (*Kriegsordnung*) originalas saugomas Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybės archyve Berlyne (*Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz*), o iki 1944 m. – Karaliaučiaus pilies bibliotekoje¹. Nuo 1795 m. galimybę naudotis šaltiniu platesnei auditorijai sudarė Ludwigas von Baczko, publikavęs jį savo „Prūsijos istorijos“ 4-ajame tome. Ten paskelbtas dokumento tekstas, pirmasis įvertinimas ir turinio apibūdinimas². Johannesas Voigto „Prūsijos istorijoje“ buvo iš dalies pasinaudota paskelbtų Karo nuostatų tekstu ir perpasakota apibendrinanti informacija³. Vėliau šaltinis platesnių vertinimų ir detalesnių tyrimų nebesulaukė. Nesigilindami į turinį, daugelis tyrėjų pasinaudodavo pavieniais duomenimis ar paminėdavo juos politikos ar karybos istorijos kontekste⁴. Jų darbai padeda

¹ JOACHIM, Erich; HUBATSCH, Walther. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*. Pars I: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*. Vol. 2: 1455–1510. Göttingen, 1950, S. 386, Nr. 19197.

² BACZKO, Ludwig, von. *Geschichte Preußens*. Bd. 4. Königsberg, 1795, S. 179–188.

³ VOIGT, Johannes. *Geschichte Preussens: von den ältesten Zeiten zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Orden*. Bd. 9. Königsberg, 1839, S. 329–332.

⁴ Pateiksime kelis charakteringus pavyzdžius, nes jų yra ištis daug. 1850 m. daug nesigilindamas Ferdinandas Gottschalkas nurodo Karo nuostatuose paminėtus skaičius: 2 172 atliekančius raitelių karo tarnybą, 17 873 – pėstininkų karo tarnybą, 9 943 – miestų ir pilių įgulų karo tarnybą, žr. GOTTSCHALK,

geriau pažinti šaltinio atsiradimo aplinkybes, aplinką, rengimo iniciatorius, kaip ir iki šiol nepranokta Vokiečių ordino valdų Prūsijoje užsienio bei vidaus politikos studija, parengta Mariano Biskupo⁵. Tačiau paties šaltinio turinys, nuostatos, intencijos, novatoriškumas, duomenų surinkimas ir naudojimas ar pan. liko mažai atskleista. Nežinome, ar L. Baczko paskelbė originalų Karo nuostatų tekstą, visą nuorašą ar jo dalį bei tarp kokių dokumentų šaltinis saugotas. Tai, kad publikuotas galimai vėliau padaryto nuorašo tekstas, nurodytų šaltinio pirmojo sakinio teiginys „*wo es zum Kreige queme auff begerung meynes gnedisgsten Hern des Hoemeisters u. awsgesezt*“⁶. Egzistuoja ir su šiuo šaltiniu sietinas dar netyrinėtas dokumentas, kuris padėtų ieškoti atsakymų į iškeltus klausimus. Tai 1507 m. datuojama trijų Karaliaučiaus miestų apsaugos nuo priešų užpuolimo tvarka⁷.

Tokį atsainumą dėl minėtų Karo nuostatų originalo aiškintume trimis aplinkybėmis: aptariami šaltinio duomenys yra lengvai pasiekiami ir galbūt dėl to iki šiol nesulaukė tyrėjų dėmesio kaip visuma; savo galiojimo metu nuostatai buvo prieinami tik siauram administratorių būriui, o vėliau nebedarė tiesioginio poveikio ir buvo ilgam užmiršti; Vokiečių ordino didžiojo magistro Friedricho Sakso (Friedrich von Sachsen arba Friedrich von Wettin), kuriam vadovaujant Ordinui buvo parengti Karo nuostatai, veikla truko vos 12 sąlyginai ramių metų ir buvo užgožta pirmtakų bei jį pakeitusio didžiojo magistro figūrų⁸.

Kitas straipsnyje nagrinėjamas dokumentas – Klaipėdos komtūrijos karo prievolinkų arba šauktinių sąrašai, pirmą kartą paminėti paskelbtame Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybės archyve saugomų Vokiečių ordino dokumentų apraše⁹. Jame užsimenama ir apie kelis panašius šaltinius¹⁰. Tiksliau nedatuoti dokumentai priskirti XVI a. pradžiai. Vėliau Klaipėdos komtūrijos karo šauktinių sąrašus nepriklausomai vienas nuo kito transkribavo ir paskelbė du tyrėjai – Hansas Paulis Karallus ir S. C. Rowellas¹¹. Jie suprato šių šaltinių vertę įvairiapusiam Klaipėdos krašto

Ferdinand. *Preußische Geschichte*. Bd. 1. Königsberg, 1850, S. 212. 1900 m. Johannesas Sembritzkis veikalė „Geschichte der Königlich Preußischen See- und Handelsstadt Memel“ apsiribojo nuostatų duomenų apie numatomą Klaipėdos, Tilžės, Įsruties pilių įgulos karių skaičių palyginimu, žr. ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda, 2002, p. 64.

⁵ BISKUP, Marian. *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*. Olsztyn, 1983.

⁶ BACZKO, L., von. Op. cit., S. 179.

⁷ JOACHIM, E.; HUBATSCH, W. Op. cit., S. 386.

⁸ Pz., karinė discipliną tyrinėjęs ir apžvelgęs XVI a. praktikas K. Lopateckis apie šių nuostatų egzistavimą net neužsiminė, žr. ŁOPATECKI, Karol. „*Disciplina Militaris*“ w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku. Białystok, 2012.

⁹ JOACHIM, Erich; HUBATSCH, Walther. *Regesta historico-diplomatica...* Pars I, Vol. 3: 1511–1525. Göttingen, 1973, S. 472, Nr. 27670. Ten dokumentas įvardytas kaip Klaipėdos srities kaimo gyventojų bei činšų ir tarnybų žirgais sąrašai. Pažymėta – svarbu asmenvardžių tyrimams.

¹⁰ Ibid., S. 472, 473.

¹¹ KARALLUS, Hans Paul. *Komtūrei Memel. Steuerliste Anno 1500. Quelle Briefarchiv des Deutschen Orden Regesta 27670*. [Typoskript.] Köln, 2001. Taip pat kaip straipsnio priedas: ROWELL, Stephen C. Aspects of Settlement in the Klaipėda District (Memelland) in the Late-Fifteenth and Early-Sixteenth Centuries.

istorijos pažinimui (visų pirma – apgyvendinimo ir genealogijos temoms). Abu susidūrė su skirtingo asmenvardžių ir vietovardžių perskaitymo galimybėmis. Todėl vieno ir kito interpretacijų lyginimas, siejimas su kitų šaltinių duomenimis praturtina šių šaltinių suvokimą naujais aspektais. Abu skirtingai sprendė lokalizavimo klausimus. H. P. Karallus siejo kai kuriuos paminėtus asmenvardžius su asmenvardinės kilmės vietovėmis XIX–XX a. kartografijoje. Tyrinėtojas pirmasis atliko sąrašuose minėtų vietovardžių lokalizaciją. Kartu jis pateikė ir Klaipėdos komtūrijos žemėlapį. Galima tvirtinti, kad vietovardžiai jame lokalizuoti daugeliu atvejų sėkmingai. S. C. Rowellas nurodė aiškius vietovardžius ir kai kurias sąsajas su Johanneso Sembritzkio duomenimis. Tačiau dalis paminėtų vietovardžių tapatybių liko nepatikslinkta.

Abu tyrinėtojai sprendė ir šauktinių sąrašų datavimą. H. P. Karallus nurodė, kad jie parengti apie 1500 m. Jis pažymėjo, kad šaltinių informacija apie minimus karčemų laikytojus turėtų koreliuoti su privilegijų karčemų laikymui duomenimis, pateikiamais J. Sembritzkio¹². S. C. Rowellas į tai taip pat atkreipė dėmesį. Tyrinėtojas J. Sembritzkio informaciją palygino su šaltinio duomenimis¹³. Kartu jis pažymėjo sąrašuose pasitaikiusius pavienių asmenų užrašymo skirtingose vietose ir neminėjimo atvejus. Tai leido daryti išvadą, kad tarp sąrašų sudarymo būta nelabai ilgo laiko tarpo, ir konstatuoti jų sudarymą ne vienu kartu („It may be that we have two separate lists which were later joined together“). Tačiau tyrinėtojas pripažino juos surašytus ta pačia ranka ir ant tapataus popieriaus. Vandens ženklai padėjo nustatyti apytikrą naudoto popieriaus gamybos laiką: 1507 m., 1511–1518 m., 1516–1520 m., 1592 m., 1595 m.¹⁴ Straipsnio apibendrinime S. C. Rowellas darė prielaidą, kad šauktinių sąrašai datuoti 1510–1520 m.¹⁵ Tačiau ji liko nepakankamai pagrįsta, nes išduotos karčemų privilegijos nebūtinai reiškia visiškai naujo objekto steigimą ir šauktinių sąrašuose esančią situaciją gali „paankstinti“ iki 1510 m. arba „pavėlinti“ po 1515 m. Todėl datavimo klausimą laikytume atviru. Šaltinių publikaciją lydinčiame straipsnyje S. C. Rowellas pirmasis plačiau aptarė šauktinių sąrašų kategorijas platesniame XV–XVI a. Klaipėdos komtūrijos ir vėlesnio Klaipėdos valsčiaus apgyvendinimo istorijos kontekste¹⁶.

In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XI). Sud. Vacys VAIVADA, Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 22–34.

¹² KARALLUS, H. P. Op. cit., S. 1, 3.

¹³ 1511 m. J. Sembritzkio minimą Minijos (t. y. Priekulės) karčemos užrašymą *Georg Kuschellen* S. C. Rowellas susiejo su šauktinių sąrašo *Merten Kewenn Kruger uffē Menighe*; 1511 m. užrašymą *Stancko Budewil* su šauktinių sąrašo *Hinder Yckyttenn an der Beynote* vietovėje gyvenusiu *Stantzell Budweyll*; 1515 m. užrašymą karčemos laikytojui *Johann Metrick* ir šauktinių sąrašo *Schusth* vietovėje gyvenusį *Jan Metrack*; 1519 m. *Georg Hinckmann*, laikusį karčemą Rusnėje, su šauktinių sąrašo *Wyseckenn* vietovėje užregistruotu bendrapavardžiu. Plg. ROWELL, S. C. Op. cit., p. 30.

¹⁴ ROWELL, S. C. Op. cit., p. 25.

¹⁵ Ibid., p. 29.

¹⁶ Ibid., pp. 22–28.

Šio straipsnio autorius dar 2009 m. išsakė prielaidą, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp Klaipėdos komtūrijos karo šauktinių sąrašų ir 1507 m. Karo nuostatų. 2009–2015 m. tirtas šių sąrašų informacijos ryšys su 1539–1540 m. Klaipėdos valsčiaus duomenimis, kuriuos žinome iš vadinamųjų Turkų mokesčių¹⁷. Taip pat spręsti pavienių šaltiniuose paminėtų vietovių lokalizacijos klausimai¹⁸. Tačiau 1507 m. Karo nuostatų sąsajos su nedatuotais Klaipėdos komtūrijos karo šauktinių sąrašais iki šiol išsamiau nebuvo nagrinėtos.

Imperijos apskaitos, organizavimo, planavimo karinių dokumentų kontekstai

Vokiečių ordino didysis magistras Friedrichas Saksas buvo Šventosios Romos imperijos kunigaikštis ir giminiavosi su imperatoriumi, Brandenburgo kurfiurstu ir Burkundijos hercogu¹⁹. Jis turėjo galimybių susipažinti su pasiruošimo karui, administravimo ir finansų naujovėmis. Tėvo ir brolio valdomoje Saksonijoje jos buvo sparčiai diegiamos. Kunigaikštystėje vienoje pirmųjų imperijoje pradėta samdyti karinius dalinius²⁰. Tikėtina, kad rengiant 1507 m. Karo nuostatus ir karo šauktinių sąrašus pasinaudota ne tik Vokiečių ordino, bet ir imperijos patirtimi.

1507 m. Karo nuostatuose gynybai reikalingų lėšų, karių, žirgų, ginklų, medžiagų ir priemonių, maisto bei pašaro apskaita derinama su galimų veiksmų scenarijais. Kokybiškai įvertintas krašto pilių, miestų, administravimo vienetų gynybinis potencialas ir nustatytas ginamų objektų (pilių, miestų) pirmumas. Taip pat apsispręsta dėl neginamų objektų (pilių, miestų). Tam nebeužteko turėtos statistinės informacijos (pvz., apie išdo lėšas), bet reikėjo skubiai surinkti ir apibendrinti einamuosius duomenis (pvz., apie šauktinių ir žirgų skaičių). Eventualios gynybos strategiją visame krašte dokumente bandoma sieti su taktiniais žingsniais. Toks planavimas buvo išskirtinis visame Europos kontekste. Atskiriems mūšiams ar pavienėms karinėms kampani-

¹⁷ Plačiau žr. ELERTAS, Dainius. Prūsiškųjų Gargždų mįslė. In *Gargždų istorija LDK laikotarpiu*. Sud. Egidijus MILTAKIS. Klaipėda, 2009, p. 74–89; ELERTAS, Dainius. XVI a. pirmos pusės Klaipėdos valsčiaus dvarai Sambijos srities socialinės struktūros kontekste. In *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai (skaitmeninė knyga)*. Sud. Libertas KLIMKA. Vilnius, 2010 [interaktyvi], [žiūrėta 2020-04-01], URL: <http://www.old.ekgt.lt/www3.lrs.lt/pls/inter/w5_showdcb3.html?p_r=7131&p_d=94566&p_k=1>; BARASA, Darius, et al. *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII–XVIII amžiais*: kolektyvinė monografija. Sud. S. C. ROWELL. Klaipėda, 2015, p. 198–292.

¹⁸ Plačiau žr. ELERTAS, D. Prūsiškųjų Gargždų mįslė..., p. 74–89.

¹⁹ Apie giminystę bus rašoma toliau. Apskritai apie šį asmenį žr. FORSTREUTER, Kurt. Friedrich, Herzog von Sachsen. In *Neuer Deutsche Biographie*. Bd. 5. Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Berlin, 1961, S. 526.

²⁰ ALEKSANDROV, Sergei. *Germanskoe naemnichestvo v period pozdnego srednevekov'ia*. Dissertatsiia. Moskva, 2001, s. 33.

joms detalesnio planavimo taikymo atvejų būta, bet iki tol apsiribota mažesnėmis teritorijomis ir veikimu siauresnėje laiko atkarpoje²¹.

Dėl finansinės Vokiečių ordino padėties nagrinėjamuose Karo nuostatuose labiau akcentuojama šauktinių kariuomenė. Sąlyginai „pigūs“ šauktiniai buvo menkesnio pasirėngimo, prisirišę prie savo namų, netiko ilgalaikėms operacijoms toli nuo gyvenamųjų vietų. Lenkijos karalystėje juos drausmino 1506 m. įvesta teisės nuostata, kad už šaukimo atlikti karo prievolę ignoravimą gresia turto atėmimas²². Tiesioginės „brangių“ samdinių priklausomybės nuo atlygio pavojus atskleidė XV a. Vokiečių ordino ir Lenkijos karalystės karų patirtys²³. Suvokta būtinybė sukaupti ir saugoti tam tikrą lėšų rezervą jų samdai bei išlaikymui²⁴. XV–XVI a. sandūroje pėstininko apginklavimas jau buvo gerokai nupigęs: ilgoji ietis, trumpas kardas ar arkebuza kainavo apie guldeną, kas atitiko pusę standartinės eilinio kario mėnesinės algos. Pėstininkai nenaudojo ir brangių šarvų²⁵. Vokiečių ordino vadovybė stebėjo pokyčius imperijoje. Jai buvo gerai žinoma, kad ten greta šauktinių kariuomenės (*Landdefension*) populiarėjo kita samdytos kariuomenės rūšis – landsknechtai. XVI a. pirmojoje pusėje vieno visiškai sukomplektuoto pėstininkų pulko (regimento) išlaikymas standartiniu trijų mėnesių samdos periodu vertintas 100 000 guldenų. Metinės imperijai priklausančios kunigaikštystės pajamos svyravo nuo 40 000 (Brandenburgas) iki 110 000 (Kelno arkivyskupstė) guldenų²⁶.

Vokiečių ordinas naudojo senomis inventorizavimo ir apskaitos taisyklėmis²⁷. Savo karinio potencialo apskaita ir finansinio pajėgumo vertinimu Karo nuostatai suar-

²¹ Planavimo ar taktinių schemų taikymą tyrinėtojai aptiko 1410 m. Lenkijos ir LDK kariuomenių įsiveržimo į Prūsiją operacijoje ir Žalgirio mūšio lauke, žr. JUČAS, Mečislovas. *Žalgirio mūšis*. Vilnius, 1999, p. 227–229; EKDAHL, Sven. Quellenaussagen über die Taktik in der Tannenbergsschlacht. In *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 26). Hrsg. von Werner PARAVICINI, Rimvydas PETRAUSKAS, Grischa VERCAMER. Wiesbaden, 2012, S. 285–300. Apie dezinformacijos naudojimą slepiant suplanuotą įsiveržimo kryptį žr. JOŹWIAK, Sławomir. Spionage zur Zeit des polnisch-litauischen Krieges gegen den Deutschen Orden 1409–1411. In *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris...*, S. 191–200.

²² ŁOPATECKI, K. Op. cit., s. 10.

²³ Žinoma, kad Ordino samdinių čekų įgulos, laiku negavusios algos, 1457 m. už 190 000 vengriškų florinų perdavė Lenkijos karaliui Kazimierui Jogailaičiui pagrindines Marienburgo, Diršau, Vokiečių Ylavos pilis, žr. GÓRSKI, Karol. *Wojna trzynastoletnia (1454–1466). Przegląd Zachodni*, 1954, nr. 7–8, s. 342–343.

²⁴ 1498 m. kovo 29–31 d. Ordino krašto magistrą Livonijoje Wolterj von Plettenbergą skaudžiai nuvylė Valkoje vykusio luominio susirinkimo sprendimai. Gresiant maskvėnų įsiveržimui, žemvaldžiai nepanoro leisti pavaldžių valstiečių į krašto šauktinių kariuomenę, o miestiečiai – duoti lėšų. Šauktinių kariuomenę nutarta surinkti tik iškilus didelei būtinybei, o gynybai skirti mokestį. Tačiau iš lauktos kariams samdyti 14 000–15 000 guldenų sumos surinkta vos daugiau kaip 2 000 guldenų. Gautos įplaukos dengė mažiau nei pusę 1501–1503 m. karo su maskvėnais išlaidų, žr. BESSUDNOVA, Marina. *Rossija i Livonija v kontse XV veka. Istoki konflikta*. Moskva, 2015, s. 266.

²⁵ ALEKSANDROV, S. Op. cit., s. 69–70, 95.

²⁶ Ibid., s. 101.

²⁷ Plg. *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*. Hrsg. von Erich JOACHIM. Königsberg, 1896; *Das Große Ämterbuch des Deutschen Orden*. Hrsg. von Walther ZIESEMER. Danzig, 1921 (Nachdruck: Wiesbaden, 1968); *Das Große Zinsbuch des Deutschen Orden (1414–1438)*. Hrsg. von Peter G. THIELEN. Marburg, 1958.

tėja su imperijos praktikomis. Stiprėjo tendencija karinę galią sieti ne tik su išteklių potencialu, bet svarbiausia – su finansiniu pajėgumu. Šių praktikų ir naujų taktikų, įtraukusių samdinių dalinius ir nešiojamus šaunamuosius ginklus, bandymų lauku tapo husitų, Italijos ir Osmanų imperijos sulaikymo karai. 1421 m. Austrijos hercogas Albrechtas V Habsburgietis įsakė surašyti visus nuo 16 iki 70 metų amžiaus tinkamus karinei tarnybai vyrus. Visų pirma – Tirolio grafystės ūkininkus. Jie sudarydavo ietimis ginkluotus pėstininkų būrius. Paprastai būdavo išstatoma po vieną ginkluotą šauktinį nuo nustatyto ūkių skaičiaus. Jis buvo parenkamas atsižvelgiant į grėsmės rimtumą – nuo 3 iki 30 ūkių. Pašauktojo karinei tarnybai ūkiu privalėjo pasirūpinti išrengusieji²⁸. 1500 m. Tirolio pagrindu Maksimilijonas I ėmėsi imperijos karinės reformos²⁹. Užrašomi į šauktinių sąrašus asmenys privalėjo būti patikimi, t. y. turėti nekilnojamojo turto: savarankiškų ūkių šeiminkai, miesto namų ar kaimiškųjų vietovių dvarų savininkai³⁰. Karo reikmėms imperijoje neperiodiškai imti surašinėti mokesčių mokėtojai. Dar 1422 m. Niurnbergo reichstage buvo pasiūlyta skirti vieną pfenigą nuo surinkto šimto kariams samdyti. Tam prieštaravo miestai. Todėl buvo nuspręsta surašyti visų imperiją sudariusių subjektų karines pajėgas. Sąrašė išskiriamos keturios kategorijos: sunkiosios raitijos ietis (*gleven*, t. y. kavalerijos vienetas – riteris su dviem trimis ginkluotais palydovais), lengvosios raitijos ietis (*gewapneter / gewappenter*), šauliai (*schutzen*), žirgai arba arkliai (*pferd* arba *ross*)³¹.

Vėliau buvo surašomos pinigų sumos arba karių skaičius (pvz., 1477 m. „visuotiniai pfenigai“, 1486 m. piniginis mokestis, 1505 m. kariuomenės daliniai). Lėšų kariams samdyti ir išstatomų karių (raitijos, pėstijos) kaitaliojimas kėlė nuolatinius ginčus tarp atskirų imperijos subjektų³². Minėti karai skatino imperijos valdovus realiau įvertinti savo potencialo galimybes, griežtinti apskaitą, plėtoti mokesčius ir imti kreditus (pvz., 1489 m. tarp Maksimilijono I ir Augsburgio bankininkų Fuggerių sudarytas pirmasis kredito sandoris³³). 1500 m. liepos 2 d. Augsburgio reichstage imperijoje sukaupto Burgundijos, Šveicarijos, Bohemijos karinės organizacijos patyrimo pagrindu Romos karalius Maksimilijonas I paskelbė naują imperijos pulkų formavimo tvarką (*Regiments-Ordnung*)³⁴.

²⁸ ALEKSANDROV, S. Op. cit., s. 57.

²⁹ Ibid., s. 59.

³⁰ Ibid., s. 60.

³¹ Taip surašyta: imperijos valstybių – 1 913 iečių (*gleven*), 24 lengvosios raitijos ietys (*gewapneter*) su 486 šauliais (*schutzen*), 20 šaulių (*schutzen*) su 6 ilgosiomis ietimis (*spiss*) bei 250 arklių (*pferd*); miestų – 754 ietys (*gleven*), 777 lengvosios raitijos ietys (*gewappenter ross*). Visas tekstas skelbiamas: *Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit*. Bearb. von Karl ZEUMER. 2., verm. Aufl. Tübingen, 1913, S. 232–233.

³² Plačiau apie bandymą įveikti prieštaravimus ir imtis bendros reglamentacijos žr. WEIGEL, Hanns. *Die Kriegsverfassung des alten deutschen Reiches von der Wormser Matrikel bis zur Auflösung*. Inaugural-Dissertation. Bamberg, 1912.

³³ ALEKSANDROV, S. Op. cit., s. 103.

³⁴ Visas tekstas skelbiamas: *Quellensammlung...*, S. 297–306.

1507 m. Vokiečių ordino karo nuostatuose irgi randame panašių kategorijų (einantieji karo tarnybą su žirgais, miestiečiai ir valstiečiai su ietimis), siejamų su konkrečiomis vietovėmis ir administravimo vienetais. Klaipėdos komtūrijos lygmeniu per abu nedatuotus šauktinių sąrašus nurodomos 42 vietovės. Didesniajame sąraše pažymima tik negausi karčemų laikytojų kategorija. H. P. Karallus pažymi, kad komtūriui įsakius visiems paminėtiems šeiminkams (*Wirte*) privalu eiti karo tarnybą apsiginklavus ilgąja ietimi (*mit einer Muskete bewaffnet*)³⁵. Antrojo, gerokai trumpesnio, sąrašo pradžioje pažymėta, kad registruojami tik mokantieji činšo mokestį ir privalantieji tarnauti su žirgu („*Dise nachgeschreibene [zincsens] zcu wisenn gelt, [wnd] uund [ein] am jeder ist vorpflicht [ein] am pferdt zu haldenn*“)³⁶. Kartu nurodomas mokamo činšo dydis markėmis³⁷. Taigi minėtų imperijos, 1507 m. Karo nuostatų, nedatuotų Klaipėdos komtūrijos šauktinių sąrašų kategorijos ir dalis turinio sutampa.

80

Karo nuostatų išskirtinumą padeda suprasti trumpa kitų panašių dokumentų apžvalga. XV a. Vakarų Europos konfliktuose išaugo samdytų karių vaidmuo ir įvertintos „neriteriško“ kariavimo būdo galimybės. Vis daugiau dėmesio imta skirti karo pajėgų organizacijai, karinių operacijų planavimui, reikalingiems žmogiškiesiems (kilmingųjų įtraukimas, šauktinių rekrutavimas, samdinių samda) ir kitiems ištekliams (individuali ginkluotė ir artilerija, maistas ir pašaras, arkliai ir vežimai, logistika). Šių veiksmų reikšmė ir įtaka vis didėjo³⁸. Jie pradėti minėti juridiniuose dokumentuose. Imperijos priešininkų husitų stovykloje šias organizacines naujoves rodė 1423 m. Jano Žižkos (ček. *Jan Žižka z Trocnova a Kalicha*) parengti nuostatai *Žižkův vojenský řád*³⁹. Burgundijos karo metu parengtuose 1468 m., 1474 m., 1476 m., 1490 m., 1499 m. nuostatuose (*Kriegsordnung*), be samdos sąlygų, aptartos disciplina ir organizacija⁴⁰. Reglamentavimo ir unifikavimo idėjas perėmė gretimų šalių karvedžiai. Juridinė kariuomenės organizacijos pusė išplėtotą 1460 m. paskelbtoje markgrafo Albrechto III Achillo von Hohenzollerno tvarkoje⁴¹. Burgundijos hercogo 1471 m. liepos 31 d. (*d'Abbeville*), 1472 m. lapkričio 13 d. (*Vermandois*) paskelbti nuostatai (*Ordonanse*) nagrinėti imperijoje⁴².

³⁵ KARALLUS, H. P. Op. cit., S. 4.

³⁶ Pažymime skirtingą perskaitymą: H. P. Karallus laužtiniuose skliaustuose „zincsens“, „wnd“, „ein“ (S. 4, 12), S. C. Rowell – „zcu wisenn“, „uund“, „am“ (p. 32).

³⁷ ROWELL, S. C. Op. cit., pp. 32–33.

³⁸ Apie Vengrijos karalystėje įvykusią „karinę revoliuciją“, kuri sukėlė ne tik karybos modernizavimą, bet ir valdovo, didikų ir bajorijos galių persiskirstymą, žr. ARDELEAN, Florin Nicolae. Between Medieval Tradition and Early Modern “Military Revolution.” Warfare and Military Structures in Hungarian Kingdom (1490–1526). In *Between Worlds: The Age of the Jagiellonians* (Eastern and Central European Studies, vol. 2). Ed. by Florin Nicolae ARDELEAN, Christopher NICHOLSON, Johannes PRIESER-KAPPELLER. Frankfurt am Main et al., 2013, pp. 7–13.

³⁹ ŁOPATECKI, K. Op. cit., s. 28.

⁴⁰ Plačiau žr. LEEMANN, Heinrich. *Abriss der Militär-Statistik der Schweiz, mit geschichtlichen Nachweisungen über die Entwicklung des Eidgenössischen Kriegswesens, und vergleichenden militärstatistischen Uebersichten einiger benachbarten Staaten*. Bd. 3. Bern, 1839, S. 100–105.

⁴¹ ŁOPATECKI, K. Op. cit., s. 10. 1471 m. Albrechtas III tapo Brandenburgo kurfiurstu ir antrosios santuokos ryšiais giminiavosi su didžiojo magistro Friedricho Sakso seneliu Saksonijos kurfiurstu Friedrichu II.

⁴² ŁOPATECKI, K. Op. cit., s. 11.

Burgundijos hercogas Karolis Drąšusis parengė plačius 60-ies skyrių karo nuostatus savo kariuomenei prancūzų kalba. Juose aprašomas burgundų dalinių rekrutavimas, organizacija, vadovavimas. Išdėstyta pasiruošimo, žygio ir stovyklos tvarka. Aptariamas moterų buvimas kariuomenėje. Apie 1473 m. parengta rankraštinė šių nuostatų kopija saugoma Vienoje. Ji padaryta vykstant Burgundijos hercogo Karolio Drąsiojo ir imperatoriaus Friedricho III deryboms Tryre. Tikėtina, kad uošvio kūrinį buvo skaitęs ir būsimasis imperatorius Burgundijos hercogas Maksimilijonas I⁴³. 1507 m. Karo nuostatai nuo išvardytų dokumentų skyrėsi pritaikymu konkrečiai didelei teritorijai, išskirtinai gynybiniu pobūdžiu ir mažu dėmesiu samdiniams.

1507 m. Karo nuostatų ir Klaipėdos karo šauktinių sąrašų prototipo atsiradimo kontekstas

81

Abiejų nagrinėjamų šaltinių atsiradimą lėmė Vokiečių ordino valdų Prūsijoje pertvarkos bandymas. Apie dalines reformas buvo mąstoma jau 1488–1492 m. Išliko 1492 m. parengtas neįgyvendintas Vokiečių ordino reformos projektas⁴⁴. Seniai sustabarėjusiai formai ir pasikeitusiai misijai mėginta suteikti naują turinį. Tendenciją išryškino Vokiečių ordino didžiojo magistro Friedricho Sakso ir po jo didžiojo magistro Albrechto Brandenburgiečio iš Ansbacho valdymas XVI a. 1–3-uoju dešimtmečiais. Vidiniai prieštaravimai tarp korporatyvaus ir vienasmenio valdymo būdo, nepatenkinti visuomenės lūkesčiai ir išorės spaudimas Vokiečių ordino valdose Prūsijoje didino krizę. Reformos nesėkmės rengė dirvą transformacijai pasaulietinės kunigaikštystės link. Perspėjantis palyginimas apie jauno vyno poveikį Luko evangelijoje virto Vokiečių ordino tikrove⁴⁵. Aptarkime aplinkybes, kuriose kilo poreikis parengti nagrinėjamus šaltinius.

Išrinktasis didysis magistras 25-erių metų kunigaikštis Friedrichas Saksas atsisakė pripažinti lenininko įsipareigojimus ir prisiekti Lenkijos karaliui. 1491–1495 m. Sienos ir

⁴³ Rankraštis saugomas Austrijos valstybės archyvo (*Österreichisches Staatsarchiv*) Habsburgų namų istorijos ir genealogijos rankraščių skyriuje (signatūra AT-OeStA/HHStA HS W 1096). Paskelbtas skaitmeniniu pavidalu. Prieiga internetu: <<http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=15212>>. Kelios detalės: didžiojo magistro Friedricho Sakso tėvas Saksonijos kunigaikštis Albrechtas III dalyvavo Burgundijos hercogo Karolio karinėje kampanijoje 1475 m., taip pat Habsburgus rėmusioje karinėje ekspedicijoje prieš Vengrijos karalių Motiejų I Korviną. 1487 m. Saksonijos kunigaikščio Albrechto III motina buvo imperatoriaus Friedricho III sesuo Margaretė. Todėl iš motinos pusės didysis magistras Friedrichas Saksas buvo būsimos imperatoriaus Maksimilijono I pusbrolis.

⁴⁴ Šaltinio publikaciją su aptarimu žr. BISKUP, Marian. Planý reformy zakonu krzyżackiego w Prusach z 1492 roku. In *Prusy – Polska – Europa*. Red. Andrzej RADZIMIŃSKI, Janusz TANDECKI. Toruń, 1999, s. 277–285.

⁴⁵ Lk 5, 33–39: „*Taipogi niekas nepila jauno vyno į senus vynmaišius. Jaunas vynas suplėšytų vynmaišius, pats ištekėtų, ir vynmaišiai niekais nueitų. Jauną vyną reikia pilti į naujus vynmaišius.*“

Bolonijos aukštosiose mokyklose studijavęs jaunuolis turėjo būti susipažinęs su teise⁴⁶. Skirtingai nei dauguma kitų Vokiečių ordino didžiųjų magistrų, šis jau buvo imperijos kunigaikštis. Ulme paties Vokietijos karaliaus Maksimilijono I (imperatoriumi tapo 1508 m.) buvo įšventintas į riterius, o netrukus Vokietijos magistro – į Vokiečių ordiną. Taip Maksimilijonas I gilino teisinį Vokiečių ordino priskyrimo imperijai precedentą⁴⁷. Vokiečių ordino balijų imperijoje integracija į imperiją buvo užbaigta dar 1494 m., o Vokietijos magistras tapo Maksimilijono I lenininku ir buvo apdovanotas imperijos kunigaikščio regalijomis⁴⁸. 1472 m. buvęs Livonijos maršalas Gerhardas von Mallinckrodtas išrūpino ir pargabeno Rygos arkivyskupijos regalijas, kurias imperatorius Friedrichas III suteikė Livonijos krašto magistrui. Formaliai Livonijos magistras atsiribojo nuo priklausomybės popiežiui ir tapo imperijos kunigaikščiu kaip Rygos arkivyskupijos valdytojas. 1481 m. Vendene (dab. Cēsys), ieškodamas atramos prieš didėjantį maskvėnų ir Rygos miestiečių spaudimą, Livonijos magistras Berndas von der Borchas kreipėsi į imperatorių jau kaip pavaldus imperijos kunigaikštis – Rygos arkivyskupijos valdytojas⁴⁹. Taigi vis labiau tolta nuo tiesioginės Romos popiežiaus priklausomybės ir tiesiogiai susisaistyta su imperija. Pats kunigaikščio išrinkimas Vokiečių ordino didžiuoju magistru nebuvo naujiena: 1239–1240 m. juo tapo landgrafas Tiuringietis, o 1331–1335 m. – hercogas Lutheris Braunšveigietis. Nauja buvo tai, kad Vokiečių ordinas tikėjosi pasinaudoti kunigaikščio giminės įtaka, o imperijos kunigaikštis stojo į Ordiną, jau būdamas užtikrintas vadovo postu⁵⁰. Vokietijos karaliui Maksimilijonui I tokia Vokiečių ordino teritorinių atšakų prie Baltijos jūros globa tapo instrumentu išstumiant Jogailaičių dinastiją iš Vidurio Europoje svarbių Bohemijos ir Vengrijos sostų bei užvaldant Sileziją⁵¹. Tuo tikslu bandyta ieškoti bendradarbiavimo galimybių su Maskvos didžiąja kunigaikštyste⁵². Vidurio Europą vis labiau spaudžianti Osmanų imperija irgi vertė susitelkti ir ieškoti sąjungininkų. 1494 m. Maksimilijonas I pradėjo planuoti kryžiaus žygį prieš turkus. 1495 m. prieš Prancūziją sudaryta Šventoji lyga (imperija, Ispanija, Milanai, popiežius, Venecija) spartino imperijos vidinę konsolidaciją⁵³.

1498 m. jaunas kunigaikštis Friedrichas Saksas išvyko eiti Vokiečių ordino didžiojo magistro pareigų ir rugsėjo 29 d. buvo įvesdintas Karaliaučiuje. Tarptautiniam pres-

⁴⁶ BORCHERT, Friedrich. Alle Hoffnungen bleiben unerfüllt. Friedrich von Sachsen (Die Hochmeister des Deutschen Orden, Theil XIX). *Preußische Allgemeine Zeitung – Das Ostpreußenblatt*, 16.8.2003, Folge 33, S. 21.

⁴⁷ URBAN, William. *Žalgiris ir kas po jo: Lietuva, Lenkija ir Vokiečių ordinas – nemirtingumo beiškant*. Vilnius, 2004, p. 448.

⁴⁸ BOOCKMANN, Hartmut. *Vokiečių ordinas. XII jo istorijos skyrių*. Vilnius, 2003, p. 181.

⁴⁹ ARBUZOV, Leonid. *Ocherk istorii Lifliandii, Estliandii i Kurlilandii*. Moskva, 2009, s. 94; FILIUSHKIN, Aleksandr; VEBER Dmitrii. *Ot ordena ostalos' tol'ko imia... Sud'ba i smert' nemetskikh rytsarei v Pribaltike*. Sankt-Peterburg, 2018, s. 102.

⁵⁰ BOOCKMANN, H. Op. cit., p. 182.

⁵¹ Plačiau apie Maksimilijono I požiūrio į Lenkijos karalystę ir LDK raida pristatyta: BACZKOWSKI, Krzysztof. *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*. Kraków, 2012, s. 543–568.

⁵² Plg. FILIUSHKIN, A.; VEBER D. Op. cit. s. 107–108.

⁵³ GRESSING, Zigrid. *Maksimilian I*. Moskva, 2005, s. 167, 310.

tižui įtvirtinti, plačiai diplomatinei veiklai vystyti ir didžiojo magistro dvarui išlaikyti kasmet numatyta 30 000 markių suma⁵⁴. 1499 m. gruodį Karaliaučiaus pilyje įvestos dvaro taisyklės⁵⁵. Vokiečių ordino didžiojo magistro rezidencija Karaliaučiuje įgijo madingų Renesanso epochos kunigaikščio dvaro bruožų: šeimininkas imtas vadinti valdovu „iš Dievo malonės“ (pvz., 1503 m. „*Fryderych von gottis genaden Tewczschs ordens hoemeyster, herzog zcu Sachsszen, lantgraef in Doryngen, marggraff zcu Meysszen*“⁵⁶), svečius linksmo suburta dainininkų ir muzikantų dvaro kapela, atvykę dvariškiai saksai mezgė tarptautinius ryšius ir kultivavo pasaulietinius papročius, o moterims leista dalyvauti priėmimuose. Lyg pasaulietis valdovas, didysis magistras net ėmė rūpintis Prūsijos kilmingųjų santuokų sudarymu⁵⁷. Taip pat pertvarkė korporatyviai valdomą Ordino išdą į artimesnį kunigaikštiskai institucijai *Rentkammer*. Jis perėmė Ordino domenų, regalijų ir kitų finansų šaltinių valdymą⁵⁸.

Kartu didysis magistras kreipė veiklą siekdamas peržiūrėti antrosios Torunės taikos sutarties (1466 m.) sąlygas, pavaldumą Lenkijos karūnai ir Karališkosios Prūsijos priklausomybę. Jis tikėjosi brolio Saksonijos kurfiursto Georgo Sakso ir Vokietijos karaliaus Maksimilijono I paramos⁵⁹. Galbūt vylėsi pasinaudoti plačiais dinastiniais Saksonijos kunigaikščių Wettinų giminytės ryšiais⁶⁰. Dar vasarį Lenkijos karalius Jonas I Albrechtas pakvietė didįjį magistrą duoti leninę priesaiką artimiausiame Petrakovo seime. Tas vykti į Lenkiją atsisakė. Dėl grėsmių šalies rytuose ir pietuose iš karto žvanginti ginklais Lenkijos karalius nepanoro⁶¹. Lapkričio 20 d. jam teko pripažinti Glogau kunigaikštystę Čekijos karaliui broliui Vladislovui⁶². Vokiečių ordino klausimas buvo įterptas į lenkiškąją imperijos politiką. 1500 m. pavasarį Maksimilijonas I pareikalavo

⁵⁴ URBAN, W. Op. cit., p. 451.

⁵⁵ MAŁŁEK, Janusz. Reprezentacja stanowa w Prusach Zakonnych (1466–1525) i w Prusach Książęcych (1525–1566/1568). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1989, r. 32, nr. 3–4, s. 239.

⁵⁶ *Acten der Ständetage Preussens unter Herrschaft des Deutschen Orden*. Bd. V: (1458–1525). Hrsg. von Max TOEPPEN. Leipzig, 1886, S. 485–486, Nr. 168.

⁵⁷ GAUSE, Fritz. *Königsberg in Preußen. Die Geschichte einer europäischer Stadt*. Leer, 1987, S. 46. Plačiau apie Friedricho Sakso dvarą žr. SELZER, Stephan. Fürstliche Ansprüche an der Peripherie des höfischen Europas. Die Hofhaltung des Hochmeisters Friedrich von Sachsen in Preußen 1498–1507. In *Hofwirtschaft. Ein ökonomischer Blick auf Hof und Residenz in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Hrsg. von Gerhard FOUQUET, Jan HIRSCHBIEGEL, Werner PARAVICINI. Ostfildern, 2008, S. 55–76.

⁵⁸ Plačiau apie Friedricho Sakso finansų politiką žr. SARNOWSKY, Jürgen. Die Finanzpolitik des Deutschen Orden unter Friedrich von Sachsen. *Zapiski Historyczne*, 2016, t. 81, z. 4, s. 117–132.

⁵⁹ Friedricho Sakso politika išnagrinėta apgintoje disertacijoje: MATISON, Ingrid. *Die Politik des Hochmeisters Herzog Friedrich von Sachsen (1498–1510)*. Inaugural-Disseration. München, 1957.

⁶⁰ Jo brolis Saksonijos kunigaikštis Georgas buvo vedęs Lenkijos karaliaus Jono I Albrechto seserį, o Danijos karalienė Kristinė buvo tikra jų pusseserė. Pažymėsime, kad didysis magistras turėjo ir lietuviškų šaknų. Vieno jo prosenelių motina buvo Lenkijos karaliaus Vladislavo Jogailos sesuo Mazovijos kunigaikščio Zemovitos IV žmona Aleksandra (1360–1434). Plg. SACH, Maïke. *Hochmeister und Großfürst. Die Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden in Preußen und dem Moskauer Staat um die Wende zur Neuzeit* (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas, Bd. 62). Stuttgart, 2002, S. 51.

⁶¹ DUCZMAL, Malgorzata. *Jogailaičiai*. Vilnius, 2012, p. 276.

⁶² *Ibid.*, p. 274. Atsiskyrimo ir perėmimo procesai tęsėsi iki 1508 m. gegužės 5 d., kai oficialiai kunigaikštystės atsisakė Lenkijos karalius Žygimantas I Senasis. Plačiau apie Lenkijos ir Čekijos karalysčių santykius žr. BACZKOWSKI, K. Op. cit., s. 211–228.

iš Lenkijos karaliaus dalies Silezijos su Glogau kunigaikštyste, o Karališkąją Prūsiją gražinti Ordinui⁶³. Dėl atsisakymo duoti priesaiką didįjį magistrą ir Vokietijos karalių palaikė imperijos seimas Augsburgėje⁶⁴. Vis buvo primenama, kad popiežius neratifikavo antrosios Torunės taikos ir todėl šis aktas esąs neteisėtas⁶⁵.

Pačią imperiją tuo metu draskė vidinė įtampa tarp centralizavimo ir partikuliarizmo. Maksimilijonas I net buvo nušalintas nuo valdžios Augsburgio reichstage. Vienasmenis valdymas buvo apribotas⁶⁶. Todėl Ordinas bergždžiai tikėjosi finansinės ir karinės pagalbos. Spalio 23 d. Ordino vadovybė Prūsijos kraštui ir miestams pranešė, kad dėl totorių užpuolimo grėsmės skelbiama karinė parengtis ir būtina aptarti Krašto nuostatus⁶⁷. Pretekstu nerimauti tapo pavasarį Krymo totorių nusiaubtos Kijevo apylinkės, o rudenį jų žygis per Voluinės, Palenkės, Mažosios Lenkijos žemes⁶⁸.

84

Auganti įtampa ir ginkluoto konflikto su Lenkijos karalyste grėsmė vertė pertvarkyti kontribucijos nuskurdintos Prūsijos administraciją, teismus, finansus. 1501 m. Ordino kanceliarija ne tik ėmėsi intensyviai ruošti Krašto nuostatus, bet ir juos papildyti trijų Karaliaučiaus miestų prabangą reglamentuojančiu įsaku⁶⁹. Pokyčiai turėjo padėti sutelkti Prūsijos visuomenę ir geriau pasirengti numatomam Lenkijos karaliaus užpuolimui. Po sausio 26 d., vasario 4 d., vasario 5 d. susitarimų Vokiečių ordino didysis magistras sudarė 12–15 krašto tarėjų (*Landrat*) kilmingųjų ir miestų atstovų tarybą. Vasario 5 d. ši taryba, įvertinusi geopolitinę padėtį, pritarė didžiojo magistro lenininės priesaikos atidėjimui⁷⁰.

Lenkijos pasiuntinybė, konflikto su imperija atveju užsitikrinusi Prancūzijos paramą, primygtinai pareikalavo iš Friedricho Sakso duoti vasalo priesaiką artimiausiame seime. Vasario–kovo mėnesiais Petrakave susirinkęs Lenkijos seimas plačiai aptarinėjo šį klausimą. Buvo paskirtas galutinis priesaikos terminas – posėdis gegužės 8 d. ir paskelbtas šaukimas į karą⁷¹. Lenkijos karalius Jonas I Albrechtas apsisprendė prisaikdinti Ordino didįjį magistrą karine galia⁷². Gegužės 8 d. karalius iš Krokuvos atvyko į Torunę. Gegužės 15 d. jo įsakymu sušauktai Karališkosios Prūsijos kariuomenei įsakyta gegužės 21 d. susirinkti Stargarde⁷³. Birželio 8 d. tarpininkauti tarp konfliktuojančių pusių į Torunę atkeliavo kurfiursto Georgo Sakso pasiuntinybė.

⁶³ NAZIMEK, Bernard. Losy polityczne miasta i księstwa glogowskiego w latach 1331–1526. In *Materiały do dziejów Głogowa* (Acta Universitatis Wratislaviensis, no. 1068; Historia, vol. LXXII). Red. Krzyszyn Jakub MATWIJOWSKI. Wrocław, 1989, s. 47–80.

⁶⁴ DUCZMAL, M. Op. cit., p. 276.

⁶⁵ ARBUZOV, L. Op. cit., s. 100–101.

⁶⁶ GRESSING, Z. Op. cit., s. 185–186, 311.

⁶⁷ *Acten der Ständetage Preussens...*, S. 455–457, Nr. 156.

⁶⁸ TRIMONIENĖ, Rita. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Vidurio Europa XV–XVI a. sandūroje*. Šiauliai, 1996, p. 37.

⁶⁹ JOACHIM, E.; HUBATSCH, W. Op. cit., Pars I, Vol. 2, S. 347, Nr. 18566.

⁷⁰ *Acten der Ständetage Preussens...*, S. 458–459, Nr. 159; MAŁŁEK, J. Op. cit., s. 239.

⁷¹ DUCZMAL, M. Op. cit., p. 276.

⁷² MAŁŁEK, J. Op. cit., s. 240.

⁷³ DUCZMAL, M. Op. cit., p. 276.

Susirgęs karalius jos nebepajėgė priimti. Birželio 9 d. Joną I Albrechtą ištiko drugio priepuolis, o birželio 14 d. jis prarado kalbos dovaną ir buvo suparalyžiuotas. Birželio 17 d. valdovas mirė⁷⁴. Dar to nežinodamas, birželio 21 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir Vokiečių ordino krašto magistras Livonijoje sudarė prieš maskolius nukreiptą karinės pagalbos sutartį⁷⁵. Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) visuomenė susirūpino Aleksandro karūnacija, o vėliau susitelkė į Maskvos ir Turkijos grėsmes. Jų mastą atskleidžia vienas faktas: LDK iki 1503 m. paliaubų su Maskvos didžiąja kunigaikštyste neteko apie 30 procentų teritorijos⁷⁶.

1501 m. gruodžio 14–17 d. Vokiečių ordino didysis magistras siūlė dėl rusų ir totorių siaubiamos Lietuvos įvesti vienkartinį mokestį. Teigta, kad tam skiriamų turto mokesčių sumos nepakaks. Apsvarščius visas galimybes ir atsižvelgus į Karaliaučiaus tarėjų perduotą bendruomenės prašymą, buvo nuspręsta pasitenkinti vienkartinę trijų markių išmoka iš įprastinio kiekvieno savininko apmokestinimo⁷⁷. Tokio mokesčio įvedimas turėjo paremti krašto karinę galią. Gruodžio 19 d. Ordino didysis magistras paskelbė šio mokesčio rinkimo instrukciją sričių valdytojams: 3 markės imtos nuo valdovo alaus bravoro salės (*Iglichen brewsall*) Karaliaučiuje ir 2 markės – mažuose miesteliuose, 1 markė nuo 20 stuopų (*Scheffel*) alaus karčemose, dvaruose, iš bet kurio asmens. Už atvežto išpilstyti alaus statinę karčemos laikytojas turėjo mokėti 15 sidabro grašių (*firdung*), o už išvirtą kvietinio alaus statinę – 4 skotus (*Schkott*). Kilmingieji karčemų laikytojai už 20 stuopų pasigaminto alaus privalėjo duoti 1 markę. Tiems, kurie virdavo mažiau nei 20 stuopų – 3 šilingus nuo kiekvienos. Iš nurodymo pabaigos sužinome, kad instrukcija pasiekė ir Klaipėdos komtūriją⁷⁸.

Prūsijoje Vokiečių ordinas išnaudojo politinį atokvėpį ir įtampas į rytus nuo Ordino valdų pasiruošdamas gynybai. 1503 m. Prūsijos krašto nuostatuose (*Landesordnung*) nurodoma, kad visi, turėję nuosavą namą (*haus*) ar dvarą (*hoff*), privalėjo prie ieties / vėliavos prisistatyti su plokšteliniais ar grandininiais šarvais ir su ginklu ar rankine šaudykle. Uždrausta suteikti miestiečių teisę asmenims, neapsirūpinusiems šarvais

⁷⁴ [MECHOVIA, Mathiae, de]. *Chronica Polonorum*. [Cracoviae], 1521, p. 355; DUCZMAL, M. Op. cit., p. 276. Plačiau apie Joną I Albrechtą žr. PAPÉE, Fryderyk. *Jan Olbracht*. Kraków, 1936, o apie mirties aplinkybes: STOJEK-SAWICKA, Karolina. *Plagi królewskie. O zdrowiu i chorobach polskich królów i księzat*. Warszawa, 2018. Apie tuo metu besiklostančius Jogailaičių dinastų tarpusavio santykius ir politines aplinkybes žr. DÜCKER, Julia. *pro communi reipublicae bono. König und Reich im jagiellonischen Polen um 1500. In Between Worlds...*, pp. 61–78.

⁷⁵ ARBUZOV, L. Op. cit., s. 100–101.

⁷⁶ Plačiau apie šio laikotarpio problemas žr. GODLEWSKI, Łukasz. *Ewolucja poglądów Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka w kwestii kształtu unii polsko-litewskiej. Białostockie Teki Historyczne*, 2016, t. 16, s. 28–33.

⁷⁷ *Acten der Ständetage Preussens...*, S. 462–465, Nr. 165.

⁷⁸ *Ibid.*, S. 468–470, Nr. 166.

ar nepriesiekusiems nustatytu laiku prisistatyti apsiginklavus prie rotušės⁷⁹. Perspėja ma, kad padieniai, lenkai ar lietuviai neturėtų ginklų ir šaudyklių⁸⁰.

Tais pat metais Habsburgai atnaujino susirašinėjimą su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu ir žadėdami paramą ragino pradėti karo veiksmus prieš LDK⁸¹. Tai didžiam magistrui galėjo įkvėpti ryžto nenusileisti. 1504 m. sausį–kovą Petrakovo seime vėl kviestas prisiekti didysis magistras ir toliau delsė⁸². Lenkijos karaliui Aleksandrui apsilankymu balandžio 2 d. – gegužės 12 d. Torunėje, gegužės 25 d. – birželio 7 d. Gdanske, birželio 9–11 d. Marienburge priversti atvykti neklusnaus pavaldinio nepavyko. Didysis magistras teisingo savo nepasirodymą Marienburge būtinybe keliauti į imperijos atstovybę Frankfurte. Saksonijos kurfiursto tarpininkavimu priesaika atidėta metams⁸³. Žiemą pasirūpinti paraginimu Friedrichui Saksui prisiekti siuzerenui pas popiežių Julijų II į Romą išsiųstas Plocko vyskupas Erazmas Ciołekas. Formaliai buvo kreiptasi į Vokiečių ordino suvereną popiežių, kurio pirmtakai nepatvirtino antrosios Torunės taikos. Vis dėlto 1505 m. gegužės 1 d. gauta popiežiaus bulė, kuria, atsižvelgus į antrosios Torunės taikos sutartį, didysis magistras ragintas atlikti savo pareigą ir prisiekti suzerenui. Tačiau įpareigojimą jis vėl ignoravo. Netrukus popiežius pradėjo karą su Venecijos Respublika ir ėmė siekti Vokietijos karaliaus paramos, todėl daugiau nebekėlė didžiojo magistro priesaikos klausimo⁸⁴. Dėl visa pikta Friedrichas Saksas užsitikrino pragyvenimo ir veikimo galimybes imperijoje. Jis pasirūpino išrinkimu į pusbrolio, t. y. Magdeburgo arkivyskupo Ernsto, koadjuterio pareigas ir popiežiaus patvirtinimu. Pusbrolio Ernsto mirties atveju didysis magistras galėjo pretenduoti į Magdeburgo arkivyskupo sostą. Pretendentui mirus anksčiau, dviejų pareigybių derinimo precedentas neįvyko⁸⁵.

1505 m. birželio 4–10 d. Lenkijos karalių Aleksandrą pakirto insultas ir dėl jo kilęs kairės pusės paralyžius⁸⁶. Rugsjūtį Krymo totoriai įsiveržė į LDK ir pajudėjo Slucko, Naugardo, Minsko, Vilniaus link⁸⁷. Todėl eventualaus Prūsijos užpuolimo grėsmė nusikėlė į neapibrėžtą ateitį. Prieš Kalėdas, nepaisydamas asmeninės būklės, Lenkijos karalius vėl pakvietė Friedrichą Saksą prisiekti⁸⁸. 1506 m. gegužę karalius ketino atsi-

⁷⁹ Ibid., S. 476, Nr. 168.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ TRIMONIENĖ, R. Op. cit., p. 58.

⁸² DUCZMAL, M. Op. cit., p. 56.

⁸³ PIETKIEWICZ, Krzysztof. Spór wokół osoby Aleksandra Jagiellończyka (1461–1506). In *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo laikai*. Sud. Daiva STEPONAVIČIENĖ. Vilnius, 2007, p. 16; DUCZMAL, M. Op. cit., p. 40.

⁸⁴ SACH, M. Op. cit., S. 54; DUCZMAL, M. Op. cit., p. 40.

⁸⁵ ARBUZOV, L. Op. cit., s. 105; BOOCKMANN, H. Op. cit., p. 182.

⁸⁶ *Lietuvos metraštinis. Bychovo kronika*. Parengė Rimantas JASAS. Vilnius, 1971, p. 170–171, pateikiamame siužete apie karaliaus Aleksandro susitaikymą, tarpininkaujant Lenkijos ponams Radome, su LDK didikais dėl favorito Mykolo Glinskio intrigų nuskamba Dievo bausmės motyvas. Taip pat – DUCZMAL, M. Op. cit., p. 41.

⁸⁷ TRIMONIENĖ, R. Op. cit., p. 58.

⁸⁸ DUCZMAL, M. Op. cit., p. 49.

sakyti valdžios ir liepą surašytame testamente LDK perdavė savo broliui Žygimantui Senajam⁸⁹. Vasarą į Marienburgą atvyko Vokiečių ordino atstovai galutinių derybų dėl priesaikos. Tačiau netrukus jos nutrūko pasitraukus svarbiausiam asmeniui⁹⁰. Rugpjūčio 19 d. Vilniuje, Žemutinėje pilyje, Lenkijos karalius Aleksandras mirė. Iki pat gruodžio 8 d. karaliaus Žygimanto Senojo išrinkimo į sostą lenkų ir lietuvių politinis elitas sutelkė dėmesį į monarcho valdžios tęstinumo klausimus⁹¹.

Lenkijos karalius Žygimantas pasiūlė Livonijos krašto magistrui Wolterui von Plettenbergui pradėti karą su maskvėnais. Netolimi karčios bendravimo patirties su lietuviams prisiminimai ar atsižvelgimas į geopolitinę padėtį paskatino krašto magistrą to atsakyti⁹². Vokiečių ordino valdomis Prūsijoje iki pat 1507 m. vasario išrinktasis karalius nesidomėjo⁹³. Didysis magistras kunigaikštis Friedrichas Saksas skubėjo išnaudoti šią padėtį. 1506 m. pavasarį jis susitiko su Livonijos krašto magistru⁹⁴. Paskui ėmėsi vidaus reikalų. Didžiajam magistrui nepatiko, kad Karaliaučiuje Senamiesčio (*Altstadt*) teismas po 1455 m. buvo tapęs pagrindine ir vienintele miestų apeliacijos vieta. Tik iš jo narių buvo skiriami tarėjai „motininio“ imperijos miesto Magdeburgo teismui. Pertvarka turėjo susilpninti šio miesto teismo įgaliojimus ir grąžinti suvereno įtaką krašto teisei⁹⁵. Tais pačiais metais didžiojo magistro įsaku buvo įkurtas Aukščiausiasis teismas (*Hoffgericht* arba *Quatembren*) iš dvylikos asmenų. Pasauliečiai imti įtraukti į žemesnių pakopų administravimą⁹⁶. Birželį Ordino prokuratoriui Georgui von Eltzui pavyko gauti popiežiaus pažadą Ordino turto apsaugai ir senųjų privilegijų patvirtinimą. Taip buvo sustabdytas ankstesnės popiežiaus brevės veikimas⁹⁷. Rugšėį pagrindinės Prūsijos pilys buvo parengtos gynybai⁹⁸.

Nuolatinis finansų trūkumas vertė įvertinti realią padėtį, ieškoti būdų efektyvinti gynybą, racionaliau paskirstant turimas ir potencialias lėšas. Spalio 12 d. Karaliaučiuje susirinko luomų atstovai⁹⁹. Spalio 19 d. jie nustatė rinkliavą gynybai¹⁰⁰. Pareigūnams (Pamedės [Pomezanijos] ir Sembos vyskupams, vaitams, prievaizdams (*Pfleger*), hauskomtūrams, seniūnams) nurodyta rinkti anksčiau įvestą mokestį ir prižiūrėti Krašto nuostatų laikymąsi¹⁰¹. Tai detalizavo lapkričio 1 d. patvirtinta tvarka. Liepta kruopščiai surašyti visus galvijus, įvertinus nuo 1 iki 2 šilingų, neišskiriant riterijos

⁸⁹ BISKUP, M. *Polska a Zakon Krzyżacki...*, s. 197.

⁹⁰ DUCZMAL, M. Op. cit., p. 41.

⁹¹ BISKUP, M. *Polska a Zakon Krzyżacki...*, s. 197.

⁹² ARBUZOV, L. Op. cit., s. 105.

⁹³ BISKUP, M. *Polska a Zakon Krzyżacki...*, s. 202.

⁹⁴ Ibid., s. 202.

⁹⁵ GAUSE, F. Op. cit., S. 46.

⁹⁶ MAŁŁEK, Op. cit., s. 239.

⁹⁷ SACH, M. Op. cit., S. 55.

⁹⁸ BISKUP, M. *Polska a Zakon Krzyżacki...*, s. 198.

⁹⁹ *Acten der Ständetage Preussens...*, S. 488, Nr. 172.

¹⁰⁰ Ibid., S. 489–490, Nr. 173.

¹⁰¹ Ibid.

(*Ritterschafft*), visų laisvųjų (*alle freyen*) ir kaimų vyresniųjų (*Schultissen*). Kiekvienam apskaitytam galvijui turėjo būti išduotas žymuo (*Zcedell*). Kitu finansavimo šaltiniu numatyti mokesčiai už alaus virimą¹⁰². Spalio 28 d., lapkričio 1 d. didysis magistras įsakė Karaliaučiaus hauskomtūriui rinkti alaus mokesť¹⁰³. Lapkričio 1 d. buvo pranešta tai nedelsiant vykdyti Fišhauzeno seniūnui (*Stathelder*), Klaipėdos komtūriui, Įsruties, Bartų, Lioceno, Angerburgo, Rastenburgo, Zehesteno, Ryno (*Reyn*) komtūrams¹⁰⁴. Lapkričio 2 d. to paties paprašyta Pamedės vyskupo¹⁰⁵. Lapkričio 1–7 d. didysis magistras išdavė patvirtinimo raštus mokesčiams rinkti¹⁰⁶. Pasinaudojus sukauptais duomenimis, imtas rengti išsamus visos šalies karo pajėgų surašymas.

Rengiant sąrašą, šalia Vokiečių ordino valdytojų ir negausių kilmingųjų riterių apklausti laisvieji bei kaimų vyresnieji. Oficialiai toks pasirengimas pavadintas tarnyba krašto gynybai netikėlių rusėnų, totorių ir moldavų užpuolimo atveju¹⁰⁷. Dėl geografinės padėties visos įvardytos grėsmės Prūsijai nebuvo aktualios. Tačiau jos turėjo būti suprantamos Lenkijos karalystei ir LDK: 1497 m. spalio 26 d. jungtinės turkų, moldavų, totorių pajėgos prie Kožmino sumušė Lenkijos kariuomenę ir smarkiai nukentėjo jai talkinęs Vokiečių ordino karių būrys¹⁰⁸; 1502 m. rugsėjo 13 d. apie 5 000 LDK sąjungininkų Livonijos konfederacijos karių ties Smolino ežeru įveikė per 12 000 maskvėnų¹⁰⁹; 1506 m. rugpjūčio 6 d. kunigaikščio Mykolo Glinskio vadovaujami LDK kariai pelkėse prie Klecko sumušė įsiveržusius Krymo chanato totorius¹¹⁰. Taigi tikrasis pasirengimas buvo nukreiptas prieš potencialius Lenkijos karaliaus siekius priversti laikytis Torunės taikos sutarties sąlygų.

Atėjus žiemai, Ordino didysis magistras bandė sutelkti karius galimam išpuoliui į Žemaitiją. Joje sužinojus apie tokius veiksmus, irgi suskubta ruoštis gynybai¹¹¹. Tam padėjo Lenkijos karalystės pavyzdžiu pakoreguotos teisės nuostatos. 1507 m. vasario mėnesį Minske susirinkęs LDK seimas įvedė karinius įstatus, numatančius bausti bajorus turto atėmimu ar mirtimi už neatvykimą į karo tarnybą ir pasitraukimą iš karo lauko¹¹². Lenkų ir lietuvių politikai toliau nerimavo dėl rytinių pakraščių. Sausio 24 d. – kovo 8 d. Krokuvoje vykusiame karūnaciniam seime nutarta sustiprinti to-

¹⁰² Ibid., S. 491–492, Nr. 174.

¹⁰³ Ibid., S. 492, Nr. 175.

¹⁰⁴ Ibid., S. 492–493, Nr. 176.

¹⁰⁵ Ibid., S. 493, Nr. 177.

¹⁰⁶ Ibid., S. 494, Nr. 178.

¹⁰⁷ BISKUP, M. *Polska a Zakon Krzyżacki...*, s. 198.

¹⁰⁸ Lietuvos elito versiją apie šiuos įvykius žr. *Lietuvos metraštis...*, p. 150–153. Plačiau apie kovas su Osmanų imperija ir jų sąjungininkais tuo metu žr. NOWAKOWSKA, Natalia. Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492–1501. In *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*. Ed. by Norman HOUSLEY. Basingstoke, 2004, pp. 128–147.

¹⁰⁹ ARBUZOV, L. Op. cit., s. 104.

¹¹⁰ Spalvingą mūšio aprašymą žr. *Lietuvos metraštis...*, p. 171–175.

¹¹¹ BISKUP, M. *Polska a Zakon Krzyżacki...*, s. 197.

¹¹² TRIMONIENĖ, R. Op. cit., p. 49.

torių pasienį, surinkti mokesčius 1 000-io samdinių kavalerijai Podolėje ir remti LDK karą su Maskva¹¹³.

Kovo 14–20 d. Vokiečių ordino Prūsijoje ir Livonijoje vadovai vėl susitiko. Derybos vyko pasienio pilyje Klaipėdoje. Jie patvirtino tarpusavio bendradarbiavimą ir pagalbą. Didysis magistras pažadėjo palenkti Livonijos vyskopus bendriems veiksams, taip pat įtikinti imperijos kunigaikščius jubiliejinio mokesčio rinkliavos lėšas skirti W. von Plettenbergo naudai. Pasibaigus paliauboms su Maskva (1509 m.) bei tarp Livonijos ir Lietuvos (1511 m.), livoniečiai buvo įpareigoti nepradėti tolesnių derybų be didžiojo magistro leidimo. Lenkijai panorus pulti Prūsiją, nedelsiant turėjo būti išsiųsta livoniečių pasiuntinybė į Lietuvą. Ji privalėjo priminti 1435 m. taikos sąlygą dėl gynybos. Jeigu, apeidami sutartį, lietuviai sugalvotų padėti Lenkijai kovoje su Ordinui, tai tą pačią akimirką livoniečiai privalėtų atskubėti į pagalbą ir pulti LDK. Taigi prieš maskolius sudarytą sutartį ketinta nukreipti prieš Lenkijos karalystę ir kaustyti LDK veiksmus¹¹⁴. Susitikimo pabaigoje sutarta, kad verčiamas vasaline priesaika Lenkijai prisiekti didysis magistras turėtų nedelsiant palikti Prūsiją¹¹⁵.

1507 m. gegužės 31 d. didysis magistras išvyko į Rochlicą Saksonijoje¹¹⁶. Balandžio 25 d., gegužės 15 ir 26 d. susitarimais Prūsija buvo pavesta valdyti keturiems regentams (saksams – Pamedės vyskupui Hiobui (Jobui) von Dobeneckiui, Sembos vyskupui Güntheriui von Büнау ir Ordino pareigūnams – didžiajam komtūriui Symonui von Drahei, vyriausiajam maršalui grafui Wilhelmui von Eysenbergui). Čia liko ir du asmeniniai didžiojo magistro sekretoriai saksai broliai Hansas ir Dietrichas von Schönbergai¹¹⁷. Tikėtina, kad su šalies gynybinio pajėgumo vertinimu susijęs lapkričio regentų susitarimas dėl Vokiečių ordino didžiojo komtūro vykdytos krašto vizitacijos¹¹⁸.

Permainos Lenkijoje, LDK, imperijoje klostėsi nepalankia Ordinui kryptimi. Gegužės 31 d. Budoje Jogailaičių dinastų valdomos Vengrijos karalystė, Lenkijos karalystė, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sudarė taiką ir sąjungą prieš bet kokį priešą. Ji buvo nukreipta prieš pagonis, t. y. islamo išpažinėjus ir schizmatikus¹¹⁹. Maksimilijonas I ėmė planuoti žygį į Romą, siekdamas karūnacijos iš popiežiaus¹²⁰. Konfrontaciją keitė sugyvenimo paieška. Lapkričio 12 d. Budoje buvo sudarytos sutartys dėl Jogailaičių ir Habsburgų dinastinių santuokų: Vengrijos karaliaus vaikų su Vokietijos karaliaus

¹¹³ Ibid., p. 78.

¹¹⁴ *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch*. Abt. II, Bd. 3: 1506–1510. Hrg. von Leonid ARBUSOW. Riga, Moskau, 1914, S. 115–116, Nr. 167.

¹¹⁵ Ibid., S. 145–148, Nr. 209.

¹¹⁶ SACH, M. Op. cit., S. 56; BISKUP, Marian. Polityka zewnętrzna zakonu krzyżackiego. Realizacja traktatu toruńskiego (1466–1497). In *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*. Red. Marian BISKUP, Roman CZAJA. Warszawa, 2008, s. 281.

¹¹⁷ *Acten der Ständetage Preussens...*, S. 494–495, Nr. 179; SACH, M. Op. cit., S. 56.

¹¹⁸ JOACHIM, E.; HUBATSCH, W. Op. cit., Pars I, Vol. 2, S. 386, Nr. 19196.

¹¹⁹ TRIMONIENĖ, R. Op. cit., p. 58.

¹²⁰ GRESSING, Z. Op. cit., s. 312.

anūkais. Vengrijos karalius Vladislovas paskyrė Maksimilijoną I savo sūnaus Liudviko ir dukters Onos globėju¹²¹. Tolesnis Ordino ir jo didžiojo magistro likimo nagrinėjimas lieka už mūsų tyrimo. Smalsiesiems priminsime, kad Friedrichas Saksas sirgo vandenlige ir mirė savo rezidencijoje Rochlice 1510 m. gruodžio 14 d.¹²²

Visa, kas buvo aptarta, leidžia ne tik suprasti nagrinėjamų šaltinių sudarymo aplinkybes, logiką, bet ir patikslinti jų chronologiją¹²³. Didžiausia eventualaus karinio įsiveržimo į Prūsiją grėsmė truko 1507 m. nuo vasario iki birželio pradžios. Iki to laiko Karo nuostatai turėjo būti galutinai parengti. Tikėtina, kad paskutinė jų redakcija baigta sausį. Klai-pėdos komtūrijos šauktinių statistika (pvz., apie komtūrijos kaimišųjų vietovių raitelius ir pėsčiuosius karo prievolinkus) jau turėjo būti panaudota Karo nuostatų apibendrinime Sembos sričiai (*Samlantschen Ort*). Taigi nagrinėjamų abiejų Klai-pėdos šauktinių sąrašų prototipo parengimas sietinas su 1506 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais.

90

1507 m. Karo nuostatų veiksmų planas

Nagrinėjamuose Karo nuostatuose trumpai apibūdinama pagrindinių pareigūnų atsakomybė, veiksmai ir pasirengimo gynybiniam karui eiga. Tekste sąmoningai vengiama įvardyti Lenkiją prieš. Perteikiama informacija siejama tik su numatoma karine šauktinių apžiūra – apmokymu, galimu neįvardyto priešo įsiveržimu po 1507 m. rugsėjo 14 d. Tačiau dokumento turinys ir aptartas kontekstas leidžia teigti, kad numatomi veiksmai nukreipti gynybai nuo Lenkijos ir Lietuvos.

1507 m. per Kryžiaus išaukštinimo dieną (*nach Crucis exaltationis* arba *exaltation Sanctae Crucis*), rugsėjo 14 d., sukviesti aukščiausiosios vadovybės, pas Pamedės vyskupą ir maršalą (*Marschalk*) privalėjo susirinkti visi valdytojai (*Gebitigern*) ir prievaizdai (*Pfleger*)¹²⁴. Tada kiekvienoje apygardoje trys vyriausieji turėjo sušaukti karo prievolinkus į paskirtą vietą. Pamedės apygardoje tai buvo Osterodės komtūras, Jorge'as von Dabeneckas, Hansas von Hawbitzas. Natangos apygardoje – Calwis von Bachas, Wendtas von Eulenburgas, Hansas von Tetaw. Dykroje – Wilhelmas von Schawenbergas, Botas von Culenburgas, Dittrichas von Schlebenas. Sembos apygardoje – Bartholdas von Altmanshofenas, Christophas Rodere, Dittrichas von Wayselis. Karaliaučiuje – Hansas von der Gablentzas, Jocofofas von Dobenekas, Egloffas

¹²¹ TRIMONIENĖ, R. Op. cit., p. 58; GRESSING, Z. Op. cit., s. 267–269, 312.

¹²² BISKUP, M. *Polityka zewnętrzna...*, s. 282; URBAN, W. Op. cit., p. 450.

¹²³ 1795 m. L. Baczko publikuotų Karo nuostatų pirmame sakinyje rašoma: „*Anno XVC und Syben, ist nachfolgende Ordnung im Lande Preussen auff des Ordens, wo es zum Kriege queme auff begerung meynes gnedigsten Herrn des Hoemeisters etc., Awsgesetz.*“ BACZKO, L., von. Op. cit., S. 179.

¹²⁴ *Ibid.*, S. 183.

von Dippelskirchenas. Flegerijoms, seniūnijoms liepta miestuose išrinkti rotmistrus (*Rottmeister*), o šie turėjo vesti šauktinius¹²⁵.

Paskui šauktiniai iš visų penkių apygardų turėjo susitelkti nurodytoje vietoje mokymams ar apžiūrai. Turbūt tai lietė tik į pilių ir miestų įgulas nepaskirtą kariuomenės dalį. Nuostatų rengėjai nepamiršo apsidrausti nuo siuzereno Lenkijos karaliaus įtarinėjimų. Po vieną iš apygardų pilių liepta skirti lenkams (*Polan*). Joje pasiliekančiams vokiečiams įsakyta išlaikyti dvi jos dalis, o lenkams skirti vieną. Tačiau prisakyta, kad niekas kartu su lenkais neturėtų budėti. Jei nėra vyraujančios daugumos įguloje, liepta su jais nesivaržyti, nors ir koks veiksmas būtų atliekamas¹²⁶.

Nuostatuose priminta, kad Sembos vyskupas neturėtų vien Fišhauzeno pilyje įsitvirtinti, o su pavaldiniais ruošti atremti puolimą iš laivų Sembos pakrantėse. Didžiajam komtūrai įsakyta pasilikti Tepliovoje su puse saugomų antspaudų ir privilegijų. Pažymėta, kad ši pilis buvo geros būklės ir skirta šiam pareigūnui. Pripažinta, kad nors didysis komtūras buvo vyresnis už kitus valdytojus, bet Tepliovos pilį privalėjo valdyti kartu su senuoju Krachu, Nymtschu, Osterodės špitolininku (*Spittler*) Gabelentzu. Tokiu archyvo ir antspaudų padalijimu siekta, kad į priešų rankas nepatektų visa Vokiečių ordino dokumentacija su valdžios regalijomis¹²⁷. Kitą jų dalį turbūt pavesta saugoti Hansui von Schonbergui, Schlikui su kitais dvariškiais. Jie su vadovybe ir karo patarėjais, paliepus didžiajam magistrui, turėjo sudaryti antrą vadovybę be didžiojo komtūro¹²⁸.

Sugrįžę iš toliau, Klaipėdos ir Ryno (*Reyn*) komtūrai privalėjo likti savo administruojamoje srityse¹²⁹. Kitiems vyresniesiems apsisojimo ar įsitvirtinimo vietos nebuvo nustatytos. Jiems liepta pasirengti veikti ar persikelti pagal besiklostančias aplinkybes. Tai lietė ir krašte užsilikusius livoniečius. Torunės (*Thoren*) pilies ir miesto valdytojui su gyventojais įsakyta vykdyti vadovybės nurodymus. Jie privalėjo būti susitelkę ten, iš kur galėtų prisistatyti vos pašaukus.

Taikant tokį šauktinių kariuomenės organizavimą, telkimą, judėjimą ir veikimą, reikėjo spręsti daugybę karinės logistikos klausimų. Kiekviename mieste liepta parengti keturias pastovio, apgyvendinimo (*Quartier*) vietas. Vadovybei skirtą pastovį parinkti pavesta pareigūnui kvartirmeisteriui (*Viertelmeister*). Tam reikėjo rūpestingai iš anksto pasiruošti, kad vos pareikalavus būtų galima išpildyti paskirtą užduotį. Savaitė pastovio buvo įvertinta privalomais 8 skotais (*scot*) asmeniui ir 12 skotų už arklį. Pažymėta, kad prievolė turėjo liesti tik nekilmingus asmenis, o kilmingieji neturėtų būti trukdomi¹³⁰.

¹²⁵ Ibid., S. 184.

¹²⁶ Ibid., S. 185.

¹²⁷ Ibid., S. 184.

¹²⁸ Ibid., S. 185.

¹²⁹ Ibid., S. 184.

¹³⁰ Ibid., S. 185.

Vokiečių ordinas stengėsi apsaugoti nuo priešo kelyje likusio turto išplėšimo ir panaudojimo. Siekiant apsunkinti priešą judėjimą, buvo pasirinkti „išdegintos žemės“ taktikos elementai. Įsakyta iki jam pasirodant visas sukauptas atsargas sugabenti ten, kur nurodys vadovybė. Priešui nepalikti jokio grobio. Įgulų neturinčios dar neužimtos pilys ir miestai privalėjo sudeginti, kas nebuvo spėta išgabenti. Nurodyta netiekti maisto priešui, nieko nepalikti iš bandos tvartuose¹³¹. Įsakyta kiekvienoje apygardoje bažnyčiose kunigiško patarnavimo Dievui brangenybes padalinti pusiau. Jas perduoti paskirtiems perėmėjams vienoje ar dviejose vietose. Pamedė turėjo jas gabenti į Ryzenburgą arba Marienverderį, Natanga, Semba, Karaliaučius – į Karaliaučių, o Dykra – į Rastenburgą¹³².

92

Šis planas leidžia suprasti, kodėl Klaipėdos komtūrijos šauktinių sąrašuose visai neminimos Pajūrio, Pamario, Kuršių nerijos vietovės ir šauktiniai iš jų, taip pat Klaipėdos miestiečių būrys ar Klaipėdos pilies įgula. Vadinamųjų žvejų kaimų šauktiniai buvo pavesti už pakrančių gynybą atsakingam Sembos vyskupui ir prireikus valtimis galėjo plaukti į nurodytą vietą. Tuo tarpu tiesiogiai Klaipėdos komtūriui pavaldi įgula su miestiečiais privalėjo reaguoti į grėsmę iš karto. Čia išrinkti rotmistrai laukė atžygiuojančių raitelių ir ilgosiomis ietimis ginkluotų pėsčių šauktinių iš vietovių aplink Klaipėdą ir arčiau pasienio. Pastarieji galėjo suteikti operatyvių žinių apie priešų judėjimą. Išlikę nedatuoti Klaipėdos komtūrijos šauktinių sąrašai susiję būtent su šia karių grupe.

1507 m. Karo nuostatai apie tipinį įgulos aprūpinimą

Karo nuostatai leidžia susipažinti su ginamų pilių ir miestų įgulų aprūpinimu, ko buvo tikimasi iš bendruomenės ir karo prievolinkų. Pažymima, kad nuo dabar siekiantiems užvaldyti atramos punktus bus priešpriešinama šimtai karių. Pirmą kartą įguloms viešai įsakyta kautis šaunamuoju ginklu, paraku ir sprogmenimis. Todėl kiekvienai jų reikėjo pasirūpinti artilerija: bent 30 kabliašaudžių (*Hacken*), 5–6 „ožiais“ (*Bocke*), nešiojamaisiais pabūklais (*Hantbuchsen*), ilgakakliais serpentiniais „gyvatėmis“ (*Schlagen*), akmenšaudėmis patrankomis (*Steynbuchen*), 20 arbaletų (*Armbrost*) su 50 kapų, t. y. 300, strėlių, parengtais akmenimis ir sviediniais pabūklams. Jiems laikyti turėjo būti įrengta medinių pašiūrių, reikėjo turėti stiprių avikailių ir applotų. Parako gamybai liepta paruošti keturis centnerius salietros, du centnerius sieros, liepų anglių. Taip pat turėti 5–6 centnerius švino kulkoms (*Czochen*) lieti ir 10–12 akmenų kanapių dagtims vyti¹³³. Įsakyta 20 degančių šviestuvų su pikiu, derva ir kanapėmis pakabinti taip, kad ištikus reikalui tuojau būtų galima numesti ant priešų. Apsirū-

¹³¹ Ibid., S. 185–186.

¹³² Ibid., S. 188.

¹³³ Ibid., S. 186.

pinti ilgakočiais šaltaisiais ginklais: 50–60 ilgų smaigų (*spis*), 20–30 „kiaulių iešmų“ (*Schweynspis*), t. y. medžioklinių iečių arba alebardų (*Hellebarten*)¹³⁴. Įgulos šauliams įsakyta pasiruošti 20 ryšulėlių po 8–9 strėles¹³⁵. Skirta dėmesio ir priešgaisrinei apsaugai. Ant stogų liepta įtaisyti talpas dideliais bosais semiamam vandeniui, kurio gali prireikti ugniai užlieti. Turėti 60–120 vandens kibirų ir net 1 ar 2 žalvarinius priešgaisrinius švirkštus. Kad būtų galima greičiau pasiekti ugnies židinius, pasiruošti 20 sudedamųjų kopėčių¹³⁶. Buvo žinoma, kad padegamieji mišiniai su aliejumi, derva, pikiu, siera dar labiau įsiplieskia nuo vandens. Todėl apšaudymo ar apsvaidymo padegamosiomis priemonėmis metu gesinti ugnį įsakyta ne vandeniu, o pelenais. Pavojingose vietose privalėjo būti jų prikaupta po statinę¹³⁷. Sužeistiesiems gydyti liepta rasti barzdaskutį su visais reikmenimis. Šis turėjo atlikti dabartinių chirurgų funkcijas. Taip pat dvasiai palaikyti reikėjo dievoto kunigo. Reikalauta įguloms paskirti statybininkų: dailidžių ir mūrininkų tarnybai. Aprūpinti ją statybine mediena ir reikalingomis darbo priemonėmis: 20 kastuvų (*Schuffeln*), 30 kirtiklių grioviams kasti (*grabescheit*), 6 vežimėlių, 10–15 pietenų ir kapoklių, 10–20 skliutų ir kirvių (*echste und beyl*)¹³⁸. Kalvėje liepta turėti geležies atsargą. Įgulos nariams nurodyta jos nerakinti. Siekta sudaryti sąlygas skubiau atlikti reikiamus kalvystės darbus (pvz., pakaustyti arklus, sutvarkyti apkaustus vežimui ar pan.). Nurodyta greta pasirengti vielos ir pakinktų, kanapinių ir karnos virvių. Taip pat vieną ar dvi statines grandinių įkalintųjų kojoms sukaustyti. Šauktinius aptarnauti privalėjo siuvėjas su 20–30 neįvardyto kiekio siūlų. Turbūt jam teko pareiga pasiūti 15–20 pilkų apklotų ir kitų audinių bei kiek reikės gražių prijuosčių ir apsiaustų. Kažkas turėjo parengti odos žaliavos bei gaminių: nuo 500–600 briedžio odų – 20–30 kapų (120–180) raiščių keturiems penkiems šimtams porų batų. Žiemos metui pasiruošti 20 kailių ir 20 porų veltinių. Šauktiniai privalėjo būti aprūpinami gultais su šieniu ar šiaudais¹³⁹. Likusių be įgulų pilių ir miestų gyventojams liepta vis tiek pasirūpinti atsargomis – po pusę žmogaus normos¹⁴⁰.

Nuostatų rengėjai aprašė tipinę pilies ar miesto gynėjų virtuvę. Čia turėjo darbuotis kepėjas su virėju¹⁴¹. Prireikus – puodžius, sūrininkas ir aliejaus spaudėjas. Buvo siūloma atkreipti dėmesį, ar vietoje yra malūnas. Jo nesant, liepta pasirūpinti 20 lastų grūdų arba rugių miltų, dviem lastais šviesių miltų, dviem lastais grybų, vienu lastu perlinių kruopų. Pagrindines amino rūgščių ir baltymų atsargas privalėjo sudaryti 200 akmenų lašinių, 200–300 akmenų jautienos, trys kapos rūkytos ir džiovintos ar kitos patinkančios žuvies. Dar teko pasiruošti sriubai gaminti vieną lastą kanapių

¹³⁴ Ibid., S. 187.

¹³⁵ Ibid., S. 188.

¹³⁶ Ibid., S. 187.

¹³⁷ Ibid., S. 188.

¹³⁸ Ibid., S. 186.

¹³⁹ Ibid., S. 188.

¹⁴⁰ Ibid., S. 185.

¹⁴¹ Ibid., S. 188.

sėmenų, šešis lastus smulkios druskos, šešis lastus stambios druskos, du akmenis pipirų. Šafraną ir imbierą leista naudoti skoniui pagerinti. Įsakyta nepamiršti reikalingų katilų, puodų ir kitų virtuvės reikmenų. Užtektinai turėti ąsočių gėrimams ir indų sūdytai mėsei. Gėrimų rūsyje liepta pasirūpinti alaus virimo indais, 20–30 lastų misos, aštuoniais lastais apynių, vieno lasto midaus atsarga. Įgulai leista alaus gerti kiek norisi, kol nebeturės. Tačiau vynas ir cukrus buvo skirti tik vadovybei. Sužinome ir apie ypatingo „energetinio gėrimo“ vartojimą: saugantis ligų, įsakyta duoti gerti virto vandens su cukrumi, o žygio metu būtina turėti šio skysčio dideliose ir mažuose buteliuose 60 kapų, t. y. 120. Turėti 3 ar 4 statines gyvulių taukų (*Unschlitt*) šviestuvams¹⁴². Čia saugoti liturginius mišių reikmenis: du kepalus kunigų duonos ir vyną bei vašką žvakėms¹⁴³.

94

Tai idealus aprašas, kurį turėjo koreguoti vietos realijos. Tačiau ši šaltinio informacija padeda suprasti, kokios parengties Vokiečių ordino vadovybė vylys iš komtūro, prireikus ginti Klaipėdos pilį, taip pat kuo turėjo pasirūpinti pilies ir miesto gyventojai.

1507 m. Karo nuostatų statistika

Nuostatuose pateikiama apibendrinta Vokiečių ordino Prūsijos karinio pajėgumo statistika. Joje įtraukti tikri surašymų duomenys ir skaičiai apie numatomas, t. y. hipotetines, galimybes (pvz., karių paskirstymą pilių, miestų įguloms). Todėl derinant realius ir hipotetinius skaičius pasitaiko neatitikimų ir netikslumų¹⁴⁴. Tačiau, įvertinus paklaidas, tai netrukdo statistinius duomenis naudoti lyginamajai analizei ir pan.

Šauktiniai dokumente skirstomi į einančiuosius karo tarnybą su žirgais (t. y. lengvąją raitiją ar sunkiai šarvuotą riterių tarnybą) ir ietimis ginkluotus miestiečius (*Bürger*) bei ūkininkus (*Bauer*). Šaltinyje paminėti keli karo prievolinkus apibendrinančių skaičių variantai. Pirmajame nurodoma, kad karo tarnyboje su žirgais suskaičiuota 2 023 vyrai, o miestiečių ir ūkininkų – 16 400¹⁴⁵. Taigi, sudėjus išeitų, kad tokių buvo užregistruota 18 423. Dokumente pažymėta, kad 8 430 vyrų paskyrus į įgulas, liktų 9 940 nepaskirstytų karių¹⁴⁶. Todėl juos sudėję, gauname bendrą 18 370 karių skaičių. Paklaidą tarp bendro karių skaičiaus suprasime susipažinę su šaltinyje pateikiamu antruoju karo prievolinkus apibendrinančių skaičių variantu. Jame

¹⁴² Ibid., S. 187.

¹⁴³ Ibid., S. 188.

¹⁴⁴ Juos pastebėjo dar pirmosios šaltinio publikacijos autorius, žr. BACZKO, L., von. Op. cit., S. 183.

¹⁴⁵ Ibid., S. 183.

¹⁴⁶ Ibid., S. 183.

aptinkame nedaug didesnius karo prievolinkų su žirgais (2 172) ir miestiečių bei ūkininkų (16 200) skaičius, o bendrai – 18 372 karių¹⁴⁷. Neatitikimas tarp 18 423, 18 370, 18 372 yra viso labo 53–55 kariai. Jį galima būtų paaiškinti vienos nedidelės pilies įgulos pasiruošimo pervertinimu, surašymo duomenų patikslinimu (nes informacija dokumente naudojama iš skirtingų ir galbūt nevienalaikių šaltinių) ar tiesiog klaida. Atidžiai peržvelgę šaltinį pastebėsime, kad jame nepriskaičiuota Dykroje (*Wilt-nussen Ortt*) 50 išskirstytų karių. Tačiau yra dar viena išlyga – bendroje dokumento statistikoje liko neįvertintas ir 8 430–10 400 karių Karaliaučiaus aplinkoje potencialas¹⁴⁸. Jį pridėję sužinome, kad visoje Prūsijoje į karo tarnybą buvo tikimasi pašaukti 26 853–28 772 ginkluotų vyrų. Juos ketinta surinkti iš negausių kilmingųjų, gausesnių privilegijuotųjų laisvųjų ir daugumos neprivilegijuotųjų laisvųjų.

Dabar susipažinkime su Prūsijos karo prievolinkų pasiskirstymu geografinėje erdvėje surašymo laiku ir ketinimais perskirstyti karo atveju. Pasiskirstymas turėtų atskleisti ir tam tikrus regioninius žemėvaldos ypatumus. Gynybai organizuoti visos Ordino valdos Prūsijoje padalytos į penkias karines apygardas (*Ortt*): Pamedę (*Pomezanischen Ortt*), Natangą (*Natangschen Ortt*), Dykrą (*Wilt-nuss Ortt*), Sembą (*Samlantschen Ortt*), Karaliaučių (*Königsbergischen Ortt*)¹⁴⁹. Jose stovėjo 47 pilys ir 37 miestai¹⁵⁰. Pilys dominavo Semboje ir Dykroje, o miestai – ryškiau Pamedėje ir su nedidele persvara Natangoje. Pamedė išsiskyrė ir miestų su pilimi gausa. Galima teigti, kad taip susiklostęs pilių ir miestų tinklas rodo militarines krašto ištakas. Jame dominavo kariškių administruojamos pilys, bet ne prekybos ir amatų centrai miestai. Prie kai kurių pilių glaudėsi miesto funkcijas ar net teises gavusios gyvenvietės. Tačiau vyravo ne bendruomenės savivaldos, o hierarchiniu valdymu iš viršaus kuriama erdvė. Pilys teikė apsaugą ar užtikrino kontrolę ir beveik pusėje labiausiai urbanizuotų Pamedės miestų. Daugiausia šauktinių gyveno trijuose miestuose aplink Karaliaučiaus pilį ir jų priklausiniuose, šiek tiek mažiau – Pamedėje. Semboje ir Dykroje jų skaičius buvo panašus. Mažiausiai šauktinių buvo Natangoje.

Duomenis apie geografinį pasiskirstymą apibendrinome lentelėse (atsiūros eilutės rodo informaciją iš skirtingų šaltinio vietų).

¹⁴⁷ Palyginta statistika puslapiuose, žr. BACZKO, L., von. Op. cit., S. 180–183.

¹⁴⁸ Ibid., S. 182, 183.

¹⁴⁹ Ibid., S. 179. Palyginimui paminėsime Žygimanto Senojo vykdytą Lenkijos karalystės finansinę reformą 1512 m. Įstatymu Lenkija buvo padalinta į penkias sritis. Kiekviena jų pamečiui turėjo padengti išlaidas samdytai kariuomenei. Tuo siekta priversti šlėktas vietoje karinės tarnybos mokėti mokesčius samdiniam išlaikyti. Žr. TRIMONIENĖ, R. Op. cit., p. 86.

¹⁵⁰ BACZKO, L., von. Op. cit., S. 183.

1 lentelė. 1507 m. Karo nuostatų statistika pagal atskiras Prūsijos sritis (I variantas).
Šaltinis: BACZKO, L., von. Op. cit., S. 180–183.

Apygarda	Bendras pašauktųjų į karo tarnybą skaičius
Pamedė	3 270
Natanga	1 040
Dykra	1 140
Semba	1 530
Trys Karaliaučiaus miestai su 5 priklausiniais	8 430
Bendras skaičius	15 410

2 lentelė. 1507 m. Karo nuostatų statistika pagal atskiras Prūsijos sritis (II variantas).
Šaltinis: BACZKO, L., von. Op. cit., S. 180–183.

96

Apygarda	Tarnaujantieji su žirgais	Miestiečiai ir valstiečiai su ietimis	Bendras pašauktųjų į karo tarnybą skaičius	Bendras pilių skaičius	Bendras miestų skaičius	Bendras miestų pilimi skaičius
Pamedė	700	4 300	5 000	10	18	8
Natanga	323	3 500	3 823	5	7	1
Dykra	726	4 000	4 726	9	6	1
Semba	423	4 400	4 823	22	3	1
Trys Karaliaučiaus miestai su penkiais priklausiniais	?	?	10 400	1	3 (5 priklausiniai)	1
Bendras skaičius	2 172 be Karaliaučiaus	16 200 be Karaliaučiaus	28 772	47	37	12

Lentelės atskleidžia karinių apygardų apgyvendinimo tankį ir jų kiekybinius santykius. Pilių ir miestų gynybinio potencialo skirtumus sužinome iš kitų Karo nuostatų duomenų. 24 pilyse ir 20 miestų būta karinių įgulų, o 23 pilys ir 17 miestų jų neturėjo.

Susipažinkime, kaip buvo numatyta paskirstyti karo prievolinkus ir kokie planuoti pokyčiai kiekvienoje apygardoje. Pamedės karo prievolinkus nuspręsta paskirstyti taip: 940 vyrų devynioms pilims (Ryzenburgo – 100, Marienverderio – 30, Šionbergo – 40, Prūsijos Markos – 300, Prūsų Olandijos – 100, Morungeno – 60, Osterodės – 50, Zoldau – 200, Naidenburgo – 60 vyrų) ir 2 330 vyrų dešimčiai miestų (Ryzenburgui – 300, Marienverderiui – 330, Vokiečių Ylavai – 200, Lybemiulei – 200, Prūsų Olandijai – 300, Morungenui – 200, Osterodei – 200, Hohenštainui – 200, Gilgenburgui – 200, Naidenburgui – 200). Kadangi šešiose vietovėse pilys stovėjo miestuose, tai turėjo sudaryti didesnę jų gynėjų skaičių (Ryzenburge – 160, Marienverderyje – 360, Prūsų

Olandijoje – 400, Morungene – 260, Osterodėje – 250, Naidenburge – 260). Konstatuota, kad nepakankamai aprūpinta Hohenštaino pilis ir 8 miestai (Bišofsverderis, Fraišstas, Garnzė, Rozenbergas, Zalfeldas, Miulhauzenas, Lybštatas, Zoldau). Jiems buvo numatyta skirti po pusę nuo paminėtų vietų gynėjų¹⁵¹.

Natangoje nurodyta 140 vyrų paskirti dviem pilims (Balgos – 80, Prūsų Ylupos – 60) ir 900 vyrų trimis miestams (Bartenštainui – 400, Heiligenbailiui – 200, Frydlandui – 300). Jų nebuvo liepta skirti trimis pilims (Brandenburgui, Kroicburgui, Bartenštainui) ir keturiems miestams (Cintenui, Kroicburgui, Landsbergui, Domnuvai)¹⁵².

Dykroje nuspręsta paskirti 290 vyrų į penkias pilis (Bartus – 60, Rastenburgą – 40, Ortelburgą – 80, Ryną – 80, Liuką – 30) ir 800 vyrų į tris miestus (Rastenburgą – 300, Šipenbeilį – 300, Pasenhaimą – 200). Taigi Rastenburgo pilyje ir mieste buvo planuojama sutelkti 340 vyrų įgulą. Keturioms pilims (Johanisburgo, Lioceno, Angerburgo, Girdavos) ir trimis miestams (Drengfurto, Girdavos, Zensburgo) ji nebuvo numatyta¹⁵³.

Semboje 1 080 karių buvo paskirti į aštuonias pilis (Karaliaučiaus – 400, Teplivos – 100, Ragainės – 200, Klaipėdos – 60, Fišhauzeno – 100, Laukstyčių – 100, Georgenburgo – 60, Tilžės – 60) ir 300 vyrų Vėlupos miestui. Iš viso paskirstyta 1 380, o liko nepaskirstytų 150 karių. Nepaskirtos įgulos 15 pilių (Žiokų, Labguvos, Įsruties, Vindenburgo [Ventės], Laukiškos, Valdavos, Kaimės, Tyrenbergo, Toplaukio, Rūdavos, Girmavos, Pabėtų, Noiuhauzeno, Vargių, Krimyčių) ir dviem miestams (Alenburgo ir Fišhauzeno)¹⁵⁴.

Trys Karaliaučiaus miestai (Senamiestis, Knypava ir Lyvenikė) ir penki jų priklausiniai (*zu Sanct Georgen, Tragheim, Sagheim, Steindamm, Liepe*) skyrė po 1 000 vyrų. Nurodoma, kad kartu su pilimi susidarė 8 430 šauktinių¹⁵⁵. Kaip rašėme anksčiau, Karaliaučiaus pilyje turėjo būti dislokuota 400 vyrų iš Sembos¹⁵⁶. Išeitų, kad prie jos įgulos turėjo prisijungti 30 Karaliaučiaus karių. Visą „didmiesčio“ karinį kontingentą numatyta laikyti krašte, t. y. nenaudoti žygiams už jo ribų. Kitoje šaltinio vietoje nurodoma, kad karinių prievolinkų miestiečių ir iš priemiesčių priskaičiuota po 1 300¹⁵⁷. Išvada – iš kiekvieno administracinio vieneto 300 daugiau, t. y. iš viso 10 400 karių.

Vokiečių ordino kariuomenę sudarė riteriai, svečiai su palyda, samdiniai ir šauktiniai. Šauktinių raitelių ir pėstininkų būriai formuoti iš pajėgių kautis negausių kilmingųjų, didžiųjų ir smulkiųjų laisvųjų, didžiųjų ir mažųjų miestiečių. Didžioji dalis karo prievolinkų buvo tiesiogiai susiję su žemėvalda. Už gautą iš Ordino žemės valdą jie tu-

¹⁵¹ Ibid., S. 180.

¹⁵² Ibid., S. 180–181.

¹⁵³ Ibid., S. 181.

¹⁵⁴ Ibid., S. 181–182.

¹⁵⁵ Ibid., S. 182.

¹⁵⁶ Ibid., S. 181.

¹⁵⁷ Ibid., S. 183.

rėjo ne tik mokėti nustatytus mokesčius, atiduoti pyliavas, atidirbti, teikti paslaugas ar tarnauti, bet ir tapti karo prievolinkais¹⁵⁸. Ordino valdų Prūsijoje pakraščiuose dominavo karo tarnybas atliekantys didieji ir mažieji laisvieji¹⁵⁹. Todėl ši konkrečiu atveju surinkta karo statistika bendrais bruožais atskleidžia žemvaldžių skaičių ir sričių apgyvendinimą. Į Sembos karių skaičių buvo įtraukti ir šauktiniai iš Klaipėdos komtūrijos. Tačiau Karo nuostatuose jie neiškirti.

Išvados

98

1. Vokiečių ordino didysis magistras Friedrichas Saksas veikė terpėje, kurioje gebėjo sukaupti karo planavimo strategines ir taktines naujoves ir pritaikyti jas prie Vokiečių ordino inventorizavimo ir apskaitos praktikų. 1507 m. Vokiečių ordino valdoms Prūsijoje skirtuose Karo nuostatuose eventualios gynybos strategija susieta su taktiniais žingsniais visame krašte. Tokia prieiga buvo išskirtinė to meto Europos kontekste.

2. 1507 m. Vokiečių ordino Karo nuostatų atsiradimo politinis kontekstas leidžia ne tik suprasti nagrinėjamų šaltinių sudarymo aplinkybes, bet ir patikslinti jų sudarymo chronologiją. Tikėtina, kad galutinė jų redakcija baigta 1507 m. sausį. Klaipėdos komtūrijos šauktonių statistika (pvz., apie komtūrijos kaimiškųjų vietovių raitelius ir pėsčiuosius karo prievolinkus) jau turėjo būti panaudota Karo nuostatų apibendrinime Sembos sričiai (*Samlantschen Ortt*). Taigi abiejų Klaipėdos šauktonių sąrašų prototipas galėjo būti parengtas 1506 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais.

3. 1507 m. Karo nuostatuose ir XVI a. nedatuotuose Klaipėdos komtūrijos šauktonių sąrašuose tiesiogiai nekalbama apie abipusį ryšį. Tačiau 1507 m. Karo nuostatuose išdėstyti principai atsiskleidžia minėtų Klaipėdos komtūrijos šauktonių sąrašų struktūroje. Visi trys šaltiniai suteikia statistinių ir kitų duomenų žemėvaldai pažinti skirtingais teritorijos lygmenimis: krašto ir srities, konkrečios komtūrijos dalies.

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

Acten der Ständetage Preussens unter Herrschaft des Deutschen Orden. Bd. V: (1458–1525). Hrsg. von Max TOEPPEN. Leipzig, 1886.

BACZKO, Ludwig, von. *Geschichte Preußens*. Bd. 4. Königsberg, 1795.

¹⁵⁸ Apie karinių prievolių saistomos visuomenės ir žemėvaldos ryšį Vokiečių ordino valdose žr. KWIATKOWSKI, Krzysztof. *Zakon niemiecki jako „corporatio militaris“*. Część I: *Korporacja i krąg przynależących do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (do początku XV wieku)*. Toruń, 2012.

¹⁵⁹ Plačiau apie tai žr. BARASA, D., et al. Op. cit., p. 198–292.

- JOACHIM, Erich; HUBATSCH, Walther. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*. Pars I: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*. Vol. 2: 1455–1510. Göttingen, 1950; Vol. 3: 1511–1525. Göttingen, 1973.
- Das Große Ämterbuch des Deutschen Orden*. Hrsg. von Walther ZIESEMER. Danzig, 1921 (Nachdruck: Wiesbaden, 1968).
- Das Große Zinsbuch des Deutschen Orden (1414–1438)*. Hrsg. von Peter G. THIELEN. Marburg, 1958.
- Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*. Parengė Rimantas JASAS. Vilnius, 1971.
- Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch*. Abt. II, Bd. 3: 1506–1510. Hrsg. von Leonid ARBUSOW. Riga, Moskau, 1914.
- Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*. Hrsg. von Erich JOACHIM. Königsberg, 1896. [MECHOVIA, Mathiae, de]. *Chronica Polonorvm*. [Cracoviae], 1521.
- Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit*. Bearb. von Karl ZEUMER. 2., verm. Aufl. Tübingen, 1913.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ALEKSANDROV, Sergei. *Germanskoe naemnichestvo v period pozdnego srednevekov'ia*. Dissertatsiia. Moskva, 2001.
- ARBUZOV, Leonid. *Ocherk istorii Ljfljandii, Estliandii i Kurliandii*. Moskva, 2009.
- ARDELEAN, Florin Nicolae. Between Medieval Tradition and Early Modern “Military Revolution.” Warfare and Military Structures in Hungarian Kingdom (1490–1526). In *Between Worlds: The Age of the Jagiellonians* (Eastern and Central European Studies, vol. 2). Ed. by Florin Nicolae ARDELEAN, Christopher NICHOLSON, Johannes PRIESER-KAPELLER. Frankfurt am Main et al., 2013, pp. 7–20.
- BACZKOWSKI, Krzysztof. *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*. Kraków, 2012.
- BARASA, Darius; ELERTAS, Dainius; MILTAKIS, Egidijus; ROWELL, S.C.; SKURDAUSKIENĖ, Jolanta; ŠČAVINSKAS, Marius; VAIVADA, Vacys. *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII–XVIII amžiais*: kolektyvinė monografija. Sud. S. C. ROWELL. Klaipėda, 2015.
- BESSUDNOVA, Marina. *Rossija i Livoniia v kontse XV veka. Istoki konflikta*. Moskva, 2015.
- BISKUP, Marian. Plany reformy zakonu krzyżackiego w Prusach z 1492 roku. In *Prusy – Polska – Europa*. Red. Andrzej RADZIMIŃSKI, Janusz TANDECKI. Toruń, 1999, s. 277–285.
- BISKUP, Marian. Polityka zewnętrzna zakonu krzyżackiego. Realizacja traktatu toruńskiego (1466–1497). In *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*. Red. Marian BISKUP, Roman CZAJA. Warszawa, 2008, s. 233–331.
- BISKUP, Marian. *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*. Olsztyn, 1983.
- BOOCKMANN, Hartmut. *Vokiečių ordinas. XII jo istorijos skyrių*. Vilnius, 2003.
- BORCHERT, Friedrich. Alle Hoffnungen bleiben unerfüllt. Friedrich von Sachsen (Die Hochmeister des Deutschen Orden, Theil XIX). *Preußische Allgemeine Zeitung – Das Ostpreußenblatt*, 16.8.2003, Folge 33, S. 21.
- DUCZMAL, Malgorzata. *Jogailaičiai*. Vilnius, 2012.
- DÜCKER, Julia. pro communi reipublicae bono. König und Reich im jagiellonischen Polen um 1500. In *Between Worlds: The Age of the Jagiellonians* (Eastern and Central European Studies, vol. 2). Ed. by Florin Nicolae ARDELEAN, Christopher NICHOLSON, Johannes PRIESER-KAPELLER. Frankfurt am Main et al., 2013, pp. 61–78.
- EKDAHL, Sven. Quellenaussagen über die Taktik in der Tannenbergschlacht. In *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 26). Hrsg. von Werner PARAVICINI, Rimvydas PETRAUSKAS, Grischa VERCAMER. Wiesbaden, 2012, S. 285–300.
- ELERTAS, Dainius. XVI a. pirmos pusės Klaipėdos valsčiaus dvarai Sambijos srities socialinės struktūros kontekste. In *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai (skaitmeninė knyga)*. Sud. Libertas

- KLIMKA, Vilnius, 2010 [interaktyvi], [žiūrėta 2020-04-01], URL: <http://www.old.ekgt.lt/www3.lrs.lt/pls/inter/w5_showdcb3.html?p_r=7131&p_d=94566&p_k=1>.
- ELERTAS, Dainius. Prūsiškųjų Gargždų mįslė. In *Gargždų istorija LDK laikotarpiu*. Sud. Egidijus MILTAKIS. Klaipėda, 2009, p. 74–89.
- FILIUSHKIN, Aleksandr; VEBER Dmitrii. *Ot ordena ostalos' tol'ko imia... Sud'ba i smert' nemetskich rytsarei v Pribaltike*. Sankt-Peterburg, 2018.
- FORSTREUTER, Kurt. Friedrich, Herzog von Sachsen. In *Neuer Deutsche Biographie*. Bd. 5. Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Berlin, 1961, S. 526.
- GAUSE, Fritz. *Königsberg in Preußen. Die Geschichte einer europäischer Stadt*. Leer, 1987.
- GODLEWSKI, Łukasz. Ewolucja poglądów Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka w kwestii kształtu unii polsko-litewskiej. *Białostockie Teki Historyczne*, 2016, t. 16, s. 11–40.
- GOTTSCHALK, Ferdinand. *Preußische Geschichte*. Bd. 1. Königsberg, 1850.
- GÓRSKI, Karol. Wojna trzynastoletnia (1454–1466). *Przegląd Zachodni*, 1954, nr. 7–8, s. 331–352.
- GRESSING, Zigrid. *Maksimilian I*. Moskva, 2005.
- JOŹWIAK, Sławomir. Spionage zur Zeit des polnisch-litauischen Krieges gegen den Deutschen Orden 1409–1411. In *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 26). Hrsg. von Werner PARAVICINI, Rimvydas PETRAUSKAS, Grischa VERCAMER. Wiesbaden, 2012, S. 191–200.
- JUČAS, Mečislovas. *Žalgirio mūšis*. Vilnius, 1999.
- KARALLUS, Hans Paul. *Komturei Memel. Steuerliste Anno 1500. Quelle Briefarchiv des Deutschen Orden Regesta 27670*. [Typoskript.] Köln, 2001.
- KWIATKOWSKI, Krzysztof. *Zakon niemiecki jako „corporatio militaris”*. Część I: *Korporacja i krąg przynależących do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (do początku XV wieku)*. Toruń, 2012.
- LEEMANN, Heinrich. *Abriss der Militär-Statistik der Schweiz, mit geschichtlichen Nachweisungen über die Entwicklung des Eidgenössischen Kriegswesens, und vergleichenden militärstatistischen Uebersichten einiger benachbarten Staaten*. Bd. 3. Bern, 1839.
- ŁOPATECKI, Karol. *„Disciplina Militaris” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku*. Białystok, 2012.
- MAŁŁEK, Janusz. Reprezentacja stanowa w Prusach Zakonnych (1466–1525) i w Prusach Książęcych (1525–1566/1568). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1989, r. 32, nr. 3–4, s. 233–248.
- MATISON, Ingrid. *Die Politik des Hochmeisters Herzog Friedrich von Sachsen (1498–1510)*. Inaugural-Disseration. München, 1957.
- NAZIMEK, Bernard. Losy polityczne miasta i księstwa głogowskiego w latach 1331–1526. In *Materiały do dziejów Głogowa* (Acta Universitatis Wratislaviensis, no. 1068; Historia, vol. LXXII). Red. Krzysztof Jakub MATWIJOWSKI. Wrocław, 1989, s. 47–80.
- NOWAKOWSKA, Natalia. Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492–1501. In *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*. Ed. by Norman HOUSLEY. Basingstoke, 2004, pp. 128–147.
- PAPÉE, Fryderyk. *Jan Olbracht*. Kraków, 1936.
- PIETKIEWICZ, Krzysztof. Spór wokół osoby Aleksandra Jagiellończyka (1461–1506). In *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo laikai*. Sud. Daiva STEPONAVIČIENĖ. Vilnius, 2007, p. 16–34.
- ROWELL, Stephen C. Aspects of Settlement in the Klaipėda District (Memelland) in the Late-Fifteenth and Early-Sixteenth Centuries. In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XI). Sud. Vacys VAIVADA, Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 22–34.
- SACH, Maike. *Hochmeister und Großfürst. Die Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden in Preußen und dem Moskauer Staat um die Wende zur Neuzeit* (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas, Bd. 62). Stuttgart, 2002.

- SARNOWSKY, Jürgen. Die Finanzpolitik des Deutschen Orden unter Friedrich von Sachsen. *Zapiski Historyczne*, 2016, t. 81, z. 4, s. 117–132.
- SELZER, Stephan. Fürstliche Ansprüche an der Peripherie des höfischen Europas. Die Hofhaltung des Hochmeisters Friedrich von Sachsen in Preußen 1498–1507. In *Hofwirtschaft. Ein ökonomischer Blick auf Hof und Residenz in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Hrsg. von Gerhard FOUQUET, Jan HIRSCHBIEGEL, Werner PARAVICINI. Ostfildern, 2008, S. 55–76.
- STOJEK-SAWICKA, Karolina. *Plagi królewskie. O zdrowiu i chorobach polskich królów i książąt*. Warszawa, 2018.
- TRIMONIENĖ, Rita. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Vidurio Europa XV–XVI a. sandūroje*. Šiauliai, 1996.
- URBAN, William. *Žalgiris ir kas po jo: Lietuva, Lenkija ir Vokiečių ordinas – nemirtingumo beieškant*. Vilnius, 2004.
- VOIGT, Johannes. *Geschichte Preussens: von den ältesten Zeiten zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Orden*. Bd. 9. Königsberg, 1839.
- WEIGEL, Hanns. *Die Kriegsverfassung des alten deutschen Reiches von der Wormser Matrikel bis zur Auflösung*. Inaugural-Dissertation. Bamberg, 1912.
- ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda, 2002.

LAND OWNERSHIP AND PRINCIPLES OF THE ORGANISATION OF DEFENCE IN EARLY 16TH-CENTURY PRUSSIA BASED ON MILITARY DOCUMENTS OF THE TEUTONIC ORDER

Dainius Elertas

Summary

The Military Regulations of 1507 and the lists of property owners of the Memel (Klaipėda) Command (*Komturei*) who had to perform military service from the early 16th century were drawn up by the Teutonic Order for the eventual war in Prussia. Two lists, one giving the names of summoned infantry with spears, another enumerating those who paid taxes and provided horses, provide information on the personal names of free landowners, and are therefore important in genealogical research. Both sources provide statistical and other data on land ownership at different levels: the whole of Prussia, the Sambia region, and a specific command. They are particularly useful in understanding how the defence of Prussia was planned.

Both sources have already been published earlier: the Military Regulations by Ludwig Baczko in 1795, and the lists of men summoned *to perform military service* by Hans Paul Karallus (2001, as a typescript) and by S.C. Rowell (2005), independently of each other. However, so far, neither the reasons for the creation of these documents nor the principles of their formation have been studied in detail. This article shows for the first time the connection between the two documents. The lists of the summoned men from the Memel Command are evaluated here in the context of European military practices of the time, and of the Military Regulations of 1507.

The drafting of the Military Regulations was initiated by Frederick of Saxony (Friedrich von Sachsen, also known as Friedrich von Wettin), the Grand Master of the Teutonic Order. In addition to being a duke of the empire, he was related to the families of the Emperor, the Elector of Brandenburg, and the Duke of Burgundy. Frederick succeeded in adapting the innovations of war planning that were introduced in the Holy Roman Empire with the inventory and accounting practices applied by the Teutonic Order in Prussia. In the Military Regulations, the strategy of eventual defence was linked to tactical movements throughout the country. The document stood out from other similar sources in Europe at the time in terms of its application to a relatively large area, its exclusively defensive nature, and the little attention it paid to mercenaries.

The preparation of the Military Regulations was influenced by the grand master's foreign policy. He declined to swear an oath to the King of Poland, and strengthened the Teutonic Order's ties with the Holy Roman Empire. For Maximilian I, 'the King of the Romans', the patronage of the Teutonic Order's dominions on the Baltic coast was an instrument in containing the influence of the Jagiellonian dynasty in Central Europe (Bohemia, Hungary, Silesia).

102

The grand master effected a transformation, by consolidating the capacities of Prussian society and its economy. He introduced secular rule at the court; he began to call himself ruler 'by the grace of God'; he established a *Rentkammer* for the management of the Treasury and a Regional Council composed of representatives of the noblemen and urban communities; he convened the Supreme Court, which included laymen; he drafted new Territorial Regulations for Prussia; and he initiated censuses of taxable assets. From September to November 1506, Prussian nobles, local officials and free people were surveyed, in order to compile various lists of taxpayers. The compilation of lists of summoned men should be dated November to December. Among them was a prototype for the Memel Command list, data from which were used for the purposes of military statistics of the region of Sambia (Samlantschen Ort).

The Military Regulations of 1507 were drafted under the guise of ensuring protection from invasion by unnamed 'fierce pagans'. They allude to the possibility of very cautious communication with Polish soldiers. However, the geopolitical context and the actions of Grand Master Frederick indicate that a possible invasion of Poland and her allies was expected. The greatest threat of an invasion of Prussia lasted from February to early June 1507. The Military Regulations must have been completed by then. It is likely that the final version was prepared in January 1507.

The Military Regulations provided for gathering and distributing all the military forces of the Teutonic Order by 14 September. Prussia was divided into five military districts, with 47 castles and 37 towns. There were 24 castles and 20 towns with garrisons, and 23 castles and 17 towns without. Every senior official was provided with an additional role in the system of defence. Several possible scenarios of action were also foreseen. 'Scorched earth' tactics were ordered in the direction of the movement of the enemy. The document also indicated directions for the evacuation of goods. The plan makes it possible to understand why the lists of summoned men of the Memel Command mention neither any drafted men in the areas on the shores of the Baltic Sea, nor the Curonian Lagoon, nor on the Curonian Spit, nor burghers or the garrison of Memel. They all had separate functions.

A detailed description of the preparation of the castle for military action reveals what was required of the garrison, the burghers and the commander. The geographical distribution of Prussian drafted men described in the Military Regulations also reflects certain regional features of land ownership. For instance, Sambia and the Wilderness (Wilt-nuss Ortt) were distinguished by their castles, and towns were very visible in Pomesania (Pomezanischen Ortt), and had a slight predominance in Natangia (Natangschen Ortt). Pomesania was also distinguished by many towns with castles. Most summoned men lived in three towns around Königsberg Castle and their outlying holdings; their number in Pomesania was slightly less. In Sambia and the Wilderness, the numbers were similar, and Natangia could provide the fewest summoned men.

Between 26,853 and 28,772 armed men were expected to be drafted for service. They were to be raised from among the few nobles, the more numerous large and small free-men, grand-burghers and petty-burghers. Most of those to be summoned were directly associated with their land holdings. For the possession of land received from the Teu-
tonic Order, they were obliged to pay the prescribed taxes, work, and provide grain and a variety of services, which included military service in the event of war. Therefore, the statistical information we can obtain from the lists of summoned men outlines not only the number of landowners, but also the extent of the settlement of different areas of Prussia.